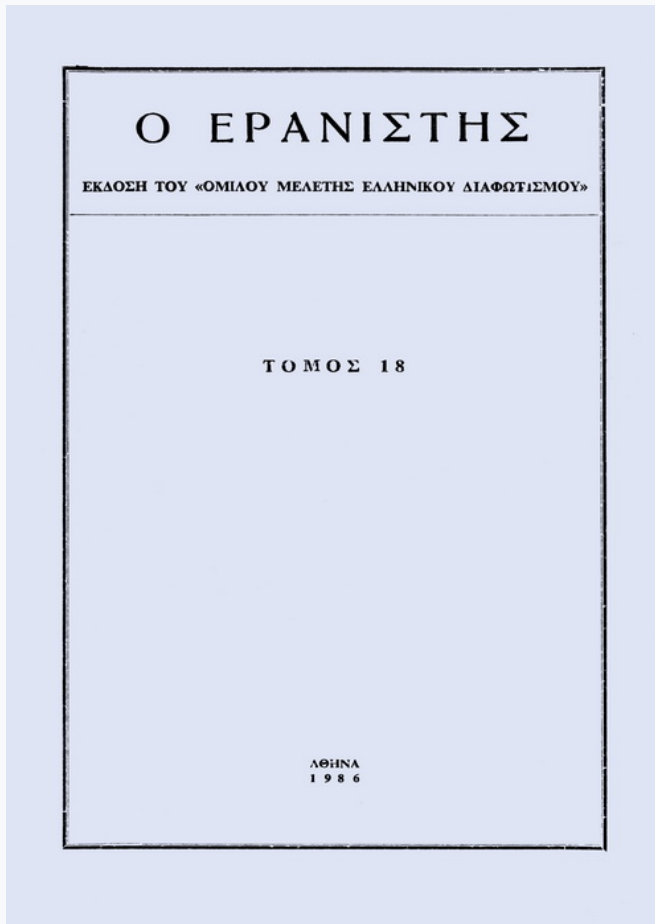

The Gleaner

Vol 18 (1986)

Επτά σπάνια ελληνικά φυλλάδια δημοσιευμένα
στην Πετρούπολη (1771-1772)

Νέστωρ Καμαριανός

doi: [10.12681/er.284](https://doi.org/10.12681/er.284)

To cite this article:

Καμαριανός Ν. (1986). Επτά σπάνια ελληνικά φυλλάδια δημοσιευμένα στην Πετρούπολη (1771-1772). *The Gleaner*, 18, 1-34. <https://doi.org/10.12681/er.284>

**ΕΠΤΑ ΣΠΑΝΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΦΥΛΛΑΔΙΑ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΑ ΣΤΗΝ ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗ (1771-1772)**

Κατὰ τὸν πρῶτο ρωσο-τουρκικὸ πόλεμο ἡ αὐτοκράτορισα Αἰκατερίνη Β΄ προσπάθησε μὲ διάφορα πατριωτικὰ φυλλάδια νὰ κερδίσει τὴ συμπάθεια τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Μεταξὺ αὐτῶν τῶν φυλλαδίων εἶναι καὶ τὰ ἑπτὰ, μὲ τὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ ἀσχοληθοῦμε. Ὅλα εἶναι σπανιότατα καὶ μάλιστα τὰ πρῶτα ἔξι, ὅπως θὰ δοῦμε, δὲν ἔχουν ἐξώφυλλα, οὔτε ἔνδειξη τόπου καὶ χρόνου ἐκτύπωσης καὶ προκάλεσαν πολλὰ συζητήσεις τόσο ἀνάμεσα στοὺς βιβλιογράφους ὅσο καὶ στοὺς ἱστορικοὺς.

Ἴδου ἓν συντομίᾳ οἱ τίτλοι τῶν φυλλαδίων:

1. *Στοχασμοὶ εἰς τοὺς παρόντας κρίσιμους καιροὺς---*
2. *Ἰκετηρία τοῦ γένους τῶν Γραικῶν---*
3. *Λόγος τοῦ παπᾶ Νικολάου τοῦ Χαριστησκίου---*
4. *Ὀυολτέρου τὸ Διεγερτικὸν τῶν βασιλέων---*
5. *Ὀυολτέρου Ἐπιστολή---*
6. *Ἰωάννου Πλοχῶβ Ποιημάτων---*
7. *Τὸ Ἱερὸν τῆς δόξης---*

Σ' αὐτὰ τὰ φυλλάδια γίνεται λόγος γιὰ τὴν ὑπέρμαχο τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν δικαιωμάτων τῶν ὑποδοῦλων ὀρθοδόξων χριστιανῶν, τὴν αὐτοκράτορισα Αἰκατερίνη Β΄, καὶ γιὰ τοὺς πολέμους τῆς. Τὰ φυλλάδια κυκλοφόρησαν αὐτόνομα, δύο ὅμως ἀπὸ τοὺς κατόχους τοὺς τὰ ἔδεσαν ὅλα μαζί: ἡμεῖς γνωρίζουμε δύο τέτοιους τόμους, οἱ ὁποῖοι ἔμειναν ἄγνωστοι στοὺς βιβλιογράφους. Ὁ ἓνας βρίσκεται σήμερα στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, καὶ ὁ ἄλλος στὴν κατοχή μας. Τὸ δέσιμό τοὺς ἔγινε σὲ δύο διαφορετικὰς ἐποχάς. Τὸ ἀντίτυπο τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας ἔχει ἓνα πολὺ ὠραῖο δέσιμο, ὅλο σὲ δέρμα, μὲ κοσμήματα θρησκευτικὰ, πεπιεσμένα πάνω στὸ δέρμα, καὶ στὰ δύο ἐξώφυλλα. Ἡ βιβλιοδέτηση φαίνεται ὅτι ἔγινε σ' ἓνα μοναστήρι τῆς Μολδοβλαχίας. Ἡ ἐπένδυση τῶν ἐξωφύλλων ἔγινε μὲ ἄχρηστα φύλλα ἀπὸ ἓνα ἐκκλησιαστικὸ ρουμανικὸ βιβλίον τῆς ἐποχῆς. Τὰ φυλλάδια, μὲ τὸ ἐπαναστατικὸ κείμενό τοὺς, δὲν μπορούσαν νὰ ἔχουν ἐλεύθερη κυκλοφορία στὰ τουρκοκρατούμενα μέρη. Τὸ ἀντίτυπο τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας πιστεύουμε ὅτι γλύτωσε χάρις στὸ

δέσιμό του και πέρασε άπαρατήρητο μέσα σέ διάφορα έκκλησιαστικά βιβλία.

Ο άλλος τόμος, πού βρίσκεται σήμερα στην κατοχή μας, είναι άπλά δεμένος, με λίγο δέρμα μόνον στη ράχη του βιβλίου, χωρίς στολίσματα, και πολύ πιθανόν τó δέσιμο νά έγινε στις άρχές του περασμένου αιώνα, όπως φανερώνουν τά ύλικά πού μεταχειρίστηκε ó βιβλιοδέτης.

Μέ τά σπάνια αὐτά έντυπα άσχολήθηκε πριν άπό τριάντα πέντε χρόνια ή 'Αριάδνη Καμαριανού στό βιβλίο της περί Βολταίρου¹, τó όποίο είναι γραμμένο στά ρουμάνικα και δέν έγινε πολύ γνωστό στην 'Ελλάδα. Η 'Αρ. Καμαριανού είχε στη διάθεσή της τούς δύο τόμους του Βουκουρεστίου με τά έπτά έντυπα, και γράφει ότι είναι «άπαράλλαχτοι»². Δέν μπορούμε νά πούμε ότι είναι άπαράλλαχτοι, μολονότι περιέχουν τά ίδια φυλλάδια, γιατί παρουσιάζουν μιá μικρή διαφορά στη σειρά τών φυλλαδίων. Στο αντίτυπο τής Ρουμανικής 'Ακαδημίας προηγείται ή «Ούολτέρου 'Επιστολή» και άκολουθεί τó «Ούολτέρου τó Διεγερτικόν», ένω στό δικό μας αντίτυπο τά δυó φυλλάδια βρίσκονται αντίστροφα, δηλαδή τó πέμπτο φυλλάδιο είναι τέταρτο, και τó δεύτερο πέμπτο. Οί κάτοχοί τους πού τά έδεσαν ήξευραν άραγε τή σειρά τής κυκλοφορίας τους, έτσι πού τά τοποθέτησαν;

Ο 'Ανδρέας Παπαδόπουλος Βρετός σημειώνει ότι ήταν κάτοχος ένός τόμου πού περιείχε μόνον τρία άπό τά έπτά φυλλάδια, δηλαδή: «Τó 'Ιερόν τής δόξης», «Ούολταίρου τó Διεγερτικόν» και «'Ιωάννου Πλοχόβ--- Ποιημάτων»³. Ο Η. Pernot είχε στη βιβλιοθήκη του ένα τόμο με τέσσερα φυλλάδια, δηλ. τά «Πανευσπλαχνικωτάτη Κυρία», «Πλοχώφ», «'Ικετηρία» και «Ούολτέρου 'Επιστολή»⁴. Ένα τρίτο αντίτυπο σώζεται στην Πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη του 'Ιασιού⁵ περιέχει τά φυλλάδια: «Τó 'Ιερόν τής Δόξης», «Στοχασμοί», «'Ικετηρία» και «Ούολταίρου 'Επιστολή».

Οί δύο τόμοι, πού βρίσκονται στό Βουκουρέστι, είναι οί πληρύτεροι. Λείπει όμως και άπό τούς δύο τó έντυπο πού φέρει τόν τίτλο

1. Ariadna Camariano, *Spiritul revoluționar francez și Voltaire in limba greacă și româna*, Βουκουρέστι, 1946.

2. *ε. ά.*, σ. 92.

3. 'Ανδρέας Παπαδόπουλος Βρετός, *Νεοελληνική Φιλολογία*, τ. Β', 'Αθήνα 1857, σ. 65.

4. Emile Legrand-Louis Petit-Hubert Pernot, *Bibliographie Hellénique, XVIII s.*, τ. Β', Παρίσι 1928, σ. 178.

5. N. Gaidagis, *Catalogul cărtilor grecești de la Biblioteca Centrala Universitara M. Eminescu*, τ. Β', 'Ιάσι 1975, σ. 218, άρ. 303.

«Πανευσπλαχνικωτάτη Κυρία». Ὁ Legrand τὸ ἀναδημοσίευσε ὀλόκληρο «*nu la rareté de cet opuscule*»⁶.

Εἶμεθα τῆς γνώμης ὅτι δὲν κυκλοφόρησε ἓνας τόμος μὲ τὰ ἑπτὰ φυλλάδια, ἀφοῦ δὲν ἔχομε κανένα τεκμήριο, καὶ ὅτι τὸ κάθε φυλλάδιο κυκλοφόρησε αὐτόνομα, καὶ γι' αὐτὸ δὲν συμφωνοῦμε μὲ τὰ γραφόμενα τοῦ Φ. Ἡλιοῦ: «Φαίνεται πὼς εἶχε κυκλοφορήσει ἓνας τόμος μὲ μεταφράσεις ἀπὸ τὸ Βούλγαρη ἔργων τοῦ Βολταίρου σχετικῶν μὲ τὴν ἀνατολικὴ πολιτικὴ τῆς Αἰκατερίνης Β'. Δὲν ξέρω ἂν συγκέντρωνε φυλλάδια ποῦ εἶχαν ἤδη κυκλοφορήσει αὐτόνομα, ἢ ἂν τὰ φυλλάδια ποῦ γνωρίζουμε ἀποτελοῦν χωριστὰ τραβήγματα ἢ ἀκόμη καὶ σπαράγματα τοῦ τόμου αὐτοῦ»⁷.

Τὰ φυλλάδια τροφοδοτοῦσαν παλαιούς πόθους τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων καὶ τῶν ἄλλων λαῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου γιὰ ἐλευθερία καὶ ἀνεξαρτησία, δυναμώνοντας τὴν πίστη τους στὴν ὀρθόδοξη αὐτοκρατορὶσσα Αἰκατερίνη Β'. Ὅλα τὰ φυλλάδια κατακρίνουν τοὺς ἀθέους Τούρκους ποῦ καταδυνάστευαν τοὺς χριστιανοὺς καὶ θέλουν νὰ τοὺς διαφωτίσουν ὅτι ἡ αὐτοκρατορὶσσα τοῦ Βορρᾶ ἔχει ἀπελευθερωτικὸς σκοπούς, καὶ ἔτσι ἐνίσχυαν τὸ φιλορωσικὸ πνεῦμα τῶν ὀρθόδοξων χριστιανῶν.

Ἀπὸ τὰ φυλλάδια ποῦ κυκλοφόρησαν αὐτόνομα διασώθηκαν μόνο μερικὰ ἀντίτυπα καὶ οἱ βιβλιογραφικὲς πληροφορίες γι' αὐτὰ εἶναι λιγοστές. Θὰ προσπαθήσουμε νὰ δώσουμε μερικὰ νέα στοιχεῖα, γιὰ τὰ σπανιότατα αὐτὰ φυλλάδια, ποῦ τυπώθηκαν στὴν ἐποχὴ τοῦ πρώτου ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, γιὰ μία καλύτερη κατατόπιση τῶν ἐλλήνων βιβλιογράφων καὶ ἱστορικῶν.

Ἴδου ὁ τίτλος τοῦ πρώτου φυλλαδίου ἀκριβῶς ὅπως ἔχει: «Στοχασμοὶ εἰς τοὺς παρόντας κρισίμους Καιρούς, τοῦ Κράτους τοῦ Ὁθωμανικοῦ». 4ο, 40 σ., (χωρὶς ἐξώφυλλο καὶ χωρὶς ἐνδειξη τόπου καὶ χρόνου ἔκδοσης). Ὁ τίτλος εἶναι στὴ μέση τῆς πρώτης σελίδας καὶ στὸ ἐπάνω μέρος τῆς σελίδας ὑπάρχει ἓνα τυπογραφικὸ κόσμημα). Οἱ βιβλιογράφοι γνωρίζουν μόνον ἓνα ἀντίτυπο, τῆς βιβλιοθήκης Γιάννη Βλαχογιάννη. Ὁ Φ. Ἡλιοῦ πέρασε στίς «Προσθήκες», στὰ ἀχρονολόγητα βιβλία, τὸ ἔντυπο αὐτό. Δίδει τὸν τίτλο καὶ τὴν περιγραφή τοῦ βιβλίου, καὶ προσθέτει ὅτι: «ἡ περιγραφή ἔγινε ἀπὸ τὸν H. Pernot, ἀπὸ ἀντίτυπο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη»⁸.

6. ἔ. ἀ., σ. 175-178.

7. Φίλιππος Η. Ἡλιοῦ, *Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία. Α'.* Τὰ βιβλιογραφικὰ κατάλοιπα τοῦ E. Legrand καὶ τοῦ H. Pernot (1515-1799). Ἀθήνα 1973, σ. 307.

8. Φ. Η. Ἡλιοῦ., ἔ. ἀ., σ. 310, ἀρ. 244.

“Αν τὸ ἀντίτυπο τῆς βιβλιοθήκης Βλαχογιάννη ἔχει χαθεῖ, τότε τὰ μόνα γνωστὰ σήμερα ἀντίτυπα εἶναι τῆς Ρουμανικῆς ᾿Ακαδημίας, τοῦ ᾿Ιασίου καὶ τὸ δικό μας.

Πρῶτος ποῦ ἀνέφερε τὸ σπάνιο αὐτὸ ἔντυπο εἶναι ὁ Γεώργιος Ζαβίρας⁹, ὁ ὁποῖος τὸ ἀποδίδει στὸν Εὐγένιο Βούλγαρη. Ὁ Ζαβίρας φαίνεται ὅτι ἀντέγραψε βιαστικὰ τὸν τίτλο, καὶ γι’ αὐτὸ τὸν δίδει λίγο λανθασμένο· γράφει: «κρισίμους καιροὺς τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους», ἀντὶ «κρισίμους καιροὺς, τοῦ Κράτους τοῦ ᾿Οθωμανικοῦ», καὶ συμπεραίνει ἀπὸ τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα ὅτι τὸ φυλλάδιο τυπώθηκε στὴ Λειψία. Ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας¹⁰, ὁ Rudolf Nicolae¹¹ καὶ ὁ Φάνης Μιχαλόπουλος¹² ἀκολούθησαν πιστὰ τὰ γραφόμενα τοῦ Ζαβίρα, χωρὶς νὰ δοῦν κανένα ἀντίτυπο. Ὁ Ζαβίρας δὲν εἶχε τὸ βιβλίο στὴ βιβλιοθήκη του, γιατί δὲν τὸ βρίσκομε περασμένο στὸν κατάλογο τῆς βιβλιοθήκης του, ποῦ δημοσίευσε ὁ οὐγγρος ἑλληνιστῆς Ἄνδρέας Graff¹³. Τὸ βιβλίο δὲν τυπώθηκε στὴ Λειψία, ὅπως νομίζει ὁ Ζαβίρας, ἀλλὰ στὴν Πετροῦπολη, ὅπως θὰ δοῦμε πιὸ κάτω. Ἐπίσης δὲν εἴμεθα βέβαιοι ἂν τὸ ἔγραψε ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης, ἢ κανένα ἄλλο πρόσωπο, ποῦ εἶχε ἀρκετὲς ἱστορικὲς γνώσεις, ὅπως φανερώνουν οἱ διάφορες ἐπεξηγηματικὲς πληροφορίες ποῦ συναντοῦμε στὶς ὑποσημειώσεις. Ἄς ἐλπίσουμε ὅτι ἀρχειακὲς ἔρευνες θὰ βγάλουν σύντομα στὴν ἐπιφάνεια τὸ ἀγνωστο ὄνομα τοῦ συγγραφέα. Ὁ Ζαβίρας προσθέτει ἀκόμη ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ μεταφράστηκε στὰ γαλλικά. Ἀπὸ ποῦ ἔχει τὴν πληροφορία δὲν μᾶς τὸ λέγει, φαίνεται ὅμως ὅτι εἶναι βάσιμη, γιατί ὁ Παπαδόπουλος Βρετὸς μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ ἐκδοσὴ ἔχει σχῆμα 12ο καὶ 96 σελίδες.

Ὁ Φ. Μιχαλόπουλος, μιλώντας γι’ αὐτὸ τὸ ἔργο καὶ θεωρώντας τὸν Βούλγαρη ὡς συγγραφέα, σημειώνει ὅτι τὸ ὑπέβαλε στὴν Αἰκατερίνη στὰ 1770. Ἡ ἄποψή του ὅμως δὲν εἶναι ὀρθή, γιατί τὸ ἔργο δὲν μποροῦσε ὁ Βούλγαρης νὰ τὸ προσφέρει στὴν αὐτοκρατορίσσα τὸ 1770, ἀφοῦ δὲν ἦταν ἀκόμη γραμμένο. Στὴ σ. 31 ὁ συγγραφέας ἀναφερόμενος στοὺς Τούρκους στὸ ρωσο-τουρκικὸ πόλεμο (1768-1774) προσθέτει: «καθὼς ὁ παρὸν [πόλεμος (1768)] εἰς τὸν ὁποῖον, τρίτον

9. Γεώργιος Ζαβίρας, *Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον*, Ἀθήνα 1872, σ. 204.

10. Κωνσταντῖνος Σάθας, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, Ἀθήνα 1868, σ. 570.

11. Rudolf Nicolae, *Geschichte der neugriechischen Literatur*, Λειψία 1876, σ. 124.

12. Φάνης Μιχαλόπουλος, *Τὰ Γιάννινα καὶ ἡ νεοελληνικὴ ἀναγέννηση*, Ἀθήνα 1930, σ. 49.

13. Ἄνδρέας Graff, *Κατάλογος τῆς ἐν Βουδαπέστη βιβλιοθήκης Γεωργίου Ζαβίρα*, Βουδαπέστη 1935.

ἤδη ἔτος, γυμνάζονται ὄχι εὐτυχῶς». "Ἄν λάβομε ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ Τοῦρκοι κήρυξαν τὸν πόλεμο ἐναντίον τῆς Ρωσίας στὶς 4/15 Ὀκτωβρίου 1768¹⁴, τότε μπορούμε νὰ δεχτοῦμε ὅτι ὁ συγγραφέας ἔγραψε τὸ ἔργο του στὰ 1771 καὶ ὄχι στὰ 1770. "Ὅσο γιὰ τὸ χρόνο τῆς ἔκδοσης, ὁ Παπαδόπουλος Βρετὸς¹⁵ παραδέχεται ὅτι ἡ ἔκδοση ἔγινε στὴν Πετρούπολη τὸ 1771, ὁ Philipp Strahl¹⁶, ἡ Ἄρ. Καμαριανοῦ¹⁷, καὶ ὁ Κ.Θ. Δημαρᾶς¹⁸ τοποθετοῦν τὴν ἔκδοση στὰ 1772. Δυστυχῶς δὲν ἔχομε κανένα βάσιμο τεκμήριο πὺ νὰ μᾶς φωτίσει ἀρκετά.

Τὸ δεύτερο ἔντυπο, ἔχει τὸν τίτλο: «Ἴκετηρία τοῦ Γένους τῶν Γραικῶν Πρὸς πᾶσαν τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην». (4ο, 10 σ., χωρὶς ἐξώφυλλο καὶ χωρὶς ἐνδειξη τόπου καὶ χρόνου ἔκδοσης¹⁹). Τὸ πατριωτικὸ αὐτὸ φυλλάδιο προκάλεσε πολλές συζητήσεις στοὺς βιβλιογράφους καὶ ἱστορικοὺς γύρω ἀπὸ τὴν πατρότητα καὶ τὴν κυκλοφορία του. "Ἐως τῶρα δὲν ξέραμε ἀκριβῶς ποῖος ἔγραψε τὸ ἔργο αὐτό, μερικοὶ θεωροῦσαν ὡς συγγραφέα τὸν Εὐγένιο Βούλγαρη, ἄλλοι τὸν Φλωρεντῖνο Giovanni Del Turco. Περιορίζομαι νὰ ἀναφέρω μόνον τὸν Φ. Ἡλιοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξετάζει τὶς γνώμες τῶν προγενεστέρων του καὶ καταλήγει: «ὥσπου νὰ ὑπάρξουν ἀποφασιστικότερα τεκμήρια δὲ μπορούμε νὰ θεωρήσουμε πῶς τὸ πρόβλημα τῆς πατρότητας τῆς Ἴκετηρίας ἔχει ἐξαντληθεῖ»²⁰.

Ὁ ἀκαδημαϊκὸς Παναγιώτης Κανελλόπουλος, μὲ τὴν ἐπιμονὴ καὶ ὑπομονὴ του, καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῶν συνεργατῶν του, Λεάνδρου Βρανούση, στὴν Ἀθήνα, καὶ τῆς Σόνιας Ἰλίνσκαγια καὶ τοῦ συζύγου της Μήτσου Ἀλεξανδρόπουλου, στὴ Μόσχα, κατόρθωσε τῶρα τελευταῖα νὰ ρίξει ἀρκετὸ φῶς σὲ μερικά βασικὰ σκοτεινὰ προβλήματα πὺ περιμέναν ἐπὶ πολλὰ χρόνια τὴ λύση τους. Σὲ μιὰ ἀνακοίνωση πὺ ἔκαμε στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν μὲ τὸν τίτλο: «Ποῖος συνέγραψε τὴν "Ἴκετηρίαν τοῦ γένους τῶν Γραικῶν πρὸς πᾶσαν τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην"»²¹, μᾶς πληροφορεῖ μὲ ἀκατανίκητα ἐπιχειρήματα: 1) "Ὅτι ὁ συγγραφέας τῆς «Ἴκετηρίας» εἶναι ἓνας "Ἕλληνας, ὁ Ἄντωνης Γκί-

14. Παντελής Κοντογιάννης, *Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' ρωσοτουρκικὸν πόλεμον (1768-1774)*, Ἀθήνα 1903, σ. 108.

15. Α. Παπαδόπουλος Βρετὸς, *ἔ. ἀ., τ. Β'*, σ. 65.

16. Philipp Strahl, *Das gelehrte Russland*, Λειψία, 1828 σ. 449.

17. Α. Camariano, *ἔ. ἀ.*, σ. 93.

18. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *La Grèce au temps des Lumières*, apud Ἡλιοῦ, *ἔ. ἀ.*, σ. 310.

19. Τὸ κείμενο ἀναδημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Φ. Η. Ἡλιοῦ, *ἔ. ἀ.*, σ. 97.

20. *ἔ. ἀ.*, σ. 292.

21. Δημοσιεύθηκε στό π. *Νέα Ἑστία*, τ. 106, 1979, σ. 908-916 [βλ. τῶρα καὶ *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τ. 54, 1980, σ. 197-210].

κας, που ανατράφηκε στη Νεάπολη και δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ τούς Γκικάδες πὸ ἡγεμόνευσαν στὴ Μολδοβλαχία, καὶ ὅτι ἀποκλείεται τὸ ἔργο νὰ τὸ ἔγραψε ἢ νὰ τὸ μετέφρασε στὰ ἑλληνικὰ ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης, ἢ ὁ Φλωρεντίνος φιλόλογος Giovanni del Turco· 2) "Ὅτι ὁ Γκίκας ἔγραψε τὸ ἔργο του στὸ Αἰγαῖο καὶ τὸ ἔστειλε στὴν ἰταλικὴ ἔφημερίδα «Notizie del mondo», ἢ ὁποῖα τὸ δημοσίευσε στὰ φύλλα 54 καὶ 55 (6 καὶ 9 Ἰουλίου 1771), καὶ ἀκολούθησαν, στὶς 20 Ἰουλίου 1771, μιὰ γαλλικὴ μετάφραση στὸ «Courrier du Bas-Rhin», καὶ στὶς 8 Αὐγούστου 1771, μιὰ ρωσικὴ μετάφραση στὸ τεύχος 65 τοῦ περιοδικοῦ «Sanktpetersburskija vedomosti». Οἱ συμπληρώσεις τοῦ Π. Κανελλόπουλου εἶναι πολὺτιμες, γιατί ξεκαθάρισαν σπουδαῖα σκοτεινὰ προβλήματα. Μὲ αὐτὴ τὴν εὐκαιρία θέλομε νὰ προσθέσομε καὶ ἡμεῖς, χάριν τῶν Ἑλλήνων βιβλιογράφων καὶ ἱστορικῶν, μερικὰ ἄλλα στοιχεῖα γιὰ τὸ ἀξιόλογο ἔργο τοῦ Ἄντ. Γκίκα.

Οἱ Ἕλληνες βιβλιογράφοι, Γεώργιος Λαδᾶς καὶ Ἀθανάσιος Χατζηδημῶς, γνωρίζουν ἔμμεσα μόνον ἓνα ἀντίτυπο, τῆς βιβλιοθήκης Η. Pernot²², ὁ δὲ Φ. Ἡλιού χρησιμοποιεῖ τὸ ἀντίτυπο τοῦ Pernot καὶ ἀναφέρει ἓνα δεύτερο, τῆς βιβλιοθήκης Γιάννη Βλαχογιάννη²³. Πρέπει νὰ προσθέσομε ὅτι διασώθηκαν ἀκόμη τρία ἀντίτυπα, δύο ἀπὸ τὰ ὁποῖα βρίσκονται σήμερα στὸ Βουκουρέστι, καὶ ἓνα στὸ Ἰάσι.

Ἡ «Ἰκετηρία» κυκλοφόρησε καὶ σὲ χειρόγραφο. Ὁ Φ. Ἡλιού, καθὼς καὶ ὁ Π. Κανελλόπουλος, ἀναφέρουν μόνον δύο, τὸ ἑλληνικὸ χειρόγραφο ἀρ. 15 τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας²⁴, τὸ ὁποῖο ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἰορδάνου Τιμόθεος τὸ δημοσίευσε ὡς ἀνέκδοτο²⁵, καὶ ἓνα ἄλλο τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Προυσσοῦ²⁶. Κυκλοφόρησαν καὶ ἄλλα χειρόγραφα στὸ τέλος τοῦ XVIIIου αἰῶνα καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ XIXου αἰῶνα, καὶ ἀξίζει νὰ τὰ ἀναφέρομε, γιατί μᾶς δείχνουν τὴ μεγάλη κυκλοφορία πὸ εἶχε τὸ ἔργο.

Ὁ Γεώργιος Ζαβίρας εἶχε στὴ βιβλιοθήκη του ἓνα χειρόγραφο²⁷, ἀλλὰ δίδει τὸν τίτλο τοῦ ἔργου λίγο λανθασμένο: «Ἰκετηρία ὡς ἐκ τοῦ γένους τῶν Γραικῶν», ἀντί: «Ἰκετηρία τοῦ γένους τῶν Γραικῶν», ὅπως διαβάζομε στὸ ἔντυπο. Ὁ Ζαβίρας προσθέτει ὅτι ἐτυπώθη «παρὰ

22. Γεώργιος Λαδᾶς- Ἀθανάσιος Χατζηδημῶς, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία. Συμβολὴ στὸ δέκατο ὄγδοο αἰῶνα*, Ἀθήνα 1964, σ. 206-207.

23. Φ. Ἡλιού, *ἔ. ἀ.*, σ. 291.

24. Const. Litzica, *Catalogul manuscriselor grecesti*, Βουκουρέστι 1909, σ. 384, ἀρ. 657 (15).

25. π. *Νέα Σιών*, τ. ΙΘ', 1924, σ. 435-443· Α. Camariano, *ἔ. ἀ.*, σ. 97.

26. Σπ. Λάμπρος, π. *Νέος Ἑλληνομνημῶν*, τ. Ι', 1931, σ. 297.

27. Γεώργιος Ζαβίρας, *Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον*, Ἀθήνα 1872, σ. 294.

τῷ βάου μάϊστερ», ἀλλά, ὅπως θὰ δοῦμε παρὰ κάτω, καὶ αὐτὸ τὸ φυλλάδιο, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα ἔξι, δημοσιεύτηκε στὴν Πετρούπολη. Δὲν ξέρομε τι ἀπόγινε τὸ χειρόγραφο τοῦ Ζαβίρα, γιατί δὲν τὸ βρίσκομε περασμένο στὸν κατάλογο τῆς βιβλιοθήκης του, ποῦ δημοσίευσε ὁ Ἄνδρέας Graff. Ὁ σεργάρος Γεώργιος Λάσκαρης ὁ Πελοποννήσιος²⁸ ἀντέγραψε, στὶς 23 Ἀπριλίου 1822, τὴν «Ἰκετηρία» καὶ τὴν ἔστειλε στὸ φίλο του Ρίζο Μιχαήλ²⁹ στὸν ὁποῖο ἔγραφε ὅτι θὰ τοῦ ἔστειλε ἐπίσης καὶ τὶς «Προφητείες» τοῦ Ἀγαθαγγέλου³⁰. Ἴσως νὰ βρίσκονται σήμερα σὲ καμιὰ βιβλιοθήκη.

Ὁ ἀκαδ. Π. Κανελλόπουλος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ «Ἰκετηρία» μεταφράστηκε καὶ δημοσιεύτηκε στὰ ἰταλικά, γαλλικά καὶ ρωσικά. Προσθέτομε ὅτι κυκλοφόρησαν καὶ δύο διάφορες ρουμανικὲς μεταφράσεις³¹, ποῦ βρίσκονται στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας στὰ χειρόγραφα 499³² καὶ 1408, τὸ ὁποῖο εἶναι ἀντίγραφο τοῦ πρώτου³³. Ἡ ρουμάνικη μετάφραση τοῦ χγφ. 499 ἔγινε ἀπὸ τὰ ἑλληνικά ἀμέσως μόλις κυκλοφόρησε τὸ ἑλληνικὸ φυλλάδιο³⁴.

Ὁ Φ. Ἡλιοῦ ἀναδημοσιεύει ὁλόκληρο τὸ φυλλάδιο τῆς Ἰκετηρίας καὶ οἱ ἐρευνητὲς ἔχουν στὴ διάθεσή τους τὸ σπάνιο αὐτὸ ἱστορικὸ κείμενο.

Τὸ τρίτο καὶ τὸ τέταρτο φυλλάδιο εἶναι ἄγνωστα καὶ ἀβιβλιογράφητα, τόσο ἀπὸ τοὺς παλαιούς βιβλιογράφους Ε. Legrand καὶ Η. Perrot, ὅσον καὶ ἀπὸ τοὺς νεώτερους Γ. Λαδᾶ καὶ Ἀθ. Χατζηδημό, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν Φ. Ἡλιοῦ³⁵.

Τὸ τρίτο φυλλάδιο ἔχει τὸν τίτλο: «Λόγος τοῦ Παπᾶ Νικολάου τοῦ Χαριστησκίου, κηρυχθεὶς ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς ἐν τῷ Ἁγίῳ Τολε-

28. Ὁ Γεώργιος Λάσκαρης ἔζησε στὴ Μολδαβία καὶ στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 κατέφυγε στὴν Οὐγγαρία γιὰ νὰ γλυτώσει ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἦταν βιβλιόφιλος καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ βιβλία του, μὲ τὰ αὐτόγραφα του, ὑπάρχουν στὶς ἐδῶ βιβλιοθήκες.

29. Τὴν πληροφορία τὴ βρίσκομε στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Γ. Λάσκαρη τοῦ Πελοποννήσιου, στὸ ἑλληνικὸ χειρόγραφο 918 τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, φύλλο 15.

30. Δὲν ξέρομε ἂν ὁ Γ. Λάσκαρης εἶχε τὴν ἐκδοση τῆς Βιέννης, ποῦ ἀποδίδεται στὸ Ρήγα Βελεστινλή, ἢ κάποιον χειρόγραφο ἀντίγραφο τῶν Χρησμῶν, ποῦ κυκλοφοροῦσαν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ.

31. Βλ. Β. Russo, *Studii și critice*, Βουκουρέστι 1910, σ. 112-113· Α. Camaritano, *ἔ. ἀ.*, σ. 132 καὶ 141-142.

32. Βλ. Joan Bianu-R. Caracas, *Catalogul manuscriselor românești*, τ. Β', Βουκουρέστι 1906, σ. 243.

33. Α. Camaritano, *ἔ. ἀ.*, σ. 139.

34. *αὐτ.*, σ. 141.

35. Ὁ Φ. Ἡλιοῦ περιλαμβάνει τὸ ἔργο στὸν πίνακα τῶν ἀβιβλιογράφων ἐκδόσεων (*Προσθήκες*, *ἔ. ἀ.*, σ. 325, ἀρ. 215).

ρανσκήφ, Χωρίφ τῆς Λιτουανίας· κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς τῶν Μάγων Προσκυνήσεως». (4ο, 4 σ., χωρὶς ἐξώφυλλο, ὁ τίτλος στὴ μέση τῆς σ. 1· στὸ ἐπάνω μέρος τῆς σελίδας ὑπάρχει μιὰ βινιέτα, χωρὶς ἔνδειξη τόπου καὶ χρόνου ἔκδοσης). Πρόκειται γιὰ ἔργο τοῦ Βολταίρου ποῦ δημοσιεύτηκε μὲ τὸν τίτλο: «Sermon du Papa Nikolas Charisteski, prononcé dans l'Église de Saint-Toléranski village de Lithuanie, le jour de Saint Epiphanie»³⁶. Ὁ βιβλιογράφος τοῦ Βολταίρου Bengesco προσθέτει ὅτι τὸ γαλλικὸ πρότυπο δημοσιεύτηκε χωρὶς ἔνδειξη τόπου καὶ χρόνου καὶ δίδει σὲ παρένθεση: Genève, 1771, σχῆμα 8ο, σελ. 8³⁷.

Ὁ Βολταίρος ἔστειλε τὸ ἔργο του στὴν αὐτοκρατορίσσα Αἰκατερίνη στὶς 15 Μαΐου 1771 καὶ τῆς ἔγραφε: «J' ai l'honneur, madame, d'envoyer à votre majesté impériale la traduction d'un sermon lithuanien, en échange de votre sermon platonicien³⁸, c'est une réponse modeste aux mensonges un peu grossiers et ridicules que les confédérés de Pologne ont fait imprimer à Paris»³⁹.

Ὁ μόνος ποῦ πιθανὸν εἶδε τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση εἶναι ὁ Γεώργιος Ζαβίρας, ὁ ὁποῖος ὁμῶς δίνει τὸν τίτλο τοῦ φυλλαδίου συντετμημένο καὶ λαθασμένο: «Λόγος τοῦ Παπᾶ χαριστησκίου, κηρυχθεὶς ἐπὶ τῆς ἐκκλ. τῆς ἐν τῷ ἁγίῳ Τωλερανοκίφ, χωρίφ τῆς λιθουανίας κτλ.»⁴⁰. Ὁ Ζαβίρας γνώριζε ὅτι ἦταν ἔργο τοῦ Βολταίρου, γιὰτὶ προσθέτει μετὰ ἀπὸ τὸν τίτλο ποῦ δίδει: «τοῦτο συνέθετο ὁ Οὐλτέρος». Ἐπίσης ὁ μακεδόνας λόγιος γράφει ὅτι ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πονήματα τὰ ὁποῖα ἀποδίδουν μερικοὶ στὸ σοφὸ Εὐγένιο Βούλγαρη.

Ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση εἶδε τὸ φῶς τὸ 1771, ἢ, πιὸ βέβαια, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1772. Κυκλοφόρησε καὶ σὲ χειρόγραφο (βρίσκεται στὸ Ἅγιο Ὅρος). Ἐπειδὴ τὸ ἔντυπο εἶναι σπανιότατο καὶ δὲν τὸ βρίσκομε περασμένο στὶς ἑλληνικὲς βιβλιογραφίες, νομίζομε ὅτι ἀξίζει νὰ τὸ ἀναδημοσιεύσομε ὁλόκληρο. Ἴδου τὸ κείμενό του, μ' ὄλα τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὴ στίξιν του.

36. *Oeuvres complètes de Voltaire*, De l'Imprimerie de la Société Littéraire-Typographique, τ. 30, 1785, σ. 23-28.

37. Georges Bengesco, *Voltaire. Bibliographie de ses oeuvres*, Παρίσι 1885, σ. 268.

38. Ὁ Bengesco προσθέτει σὲ σημείωση ὅτι «le sermon lithuanien» εἶναι «le sermon de Papa Nicolas Charisteski» καὶ ὅτι «le sermon platonicien» εἶναι ἓνα κήρυγμα τοῦ μητροπολίτη Πλάτωνα, στὸ ὁποῖο μιλεῖ γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἀπὸ τὸ ρωσικὸ στόλο τὸ 1770 (ἔ. ἀ., τ. Β', σ. 268).

39. *Oeuvres complètes de Voltaire... Correspondance avec les souverains*, τ. Β', Παρίσι 1828, σ. 554. Τὸ γράμμα τοῦ Βολταίρου πρὸς τὴν Αἰκατερίνην ἔχει ἡμερομηνία 15 Μαΐου καὶ ὄχι 13 Μαΐου, ὅπως γράφουν ὁ G. Bengesco (σ. 268) καὶ A. Camariano (σ. 87).

40. Γ. Ζαβίρας, ἔ. ἀ., σ. 297.

ΟΥΟΛΤΑΪΡΟΥ

τὸ

ΔΙΕΓΕΡΤΙΚΟΝ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ.

D. R.

Ἰδὲ αἰδὴ μία ἀνόσιος ἢ δυσσεβαστὴ ἐπιβελή, ἐπιχειρῶσα
 „ εἰς τὰς ἡμέραςμας ἐν ὀνόματι Κυρίου. Ἐνόσιον
 „ τῆς εἰκόνος τῆς Θεομήτορος, ἐπάνω εἰς τὸ ἱερόν Ευαγγ.
 „ γέλιον ὅπως ἐκράτες εἰς χεῖρας εἰνας Δομνικῆος, ὡμο-
 „ σαν οἱ Ἰησοῦλοι πατραλοῖα νὰ ἀπκτεῖνωσι τὸν ἐπί-
 „ κέτερον ἢ σιμετώτερον Βασιλέα, τῶν ὅσοι ποτὲ ἐπὶ τῆ
 „ θρόνε τῆς Πολωνίας ἐκάθισαν καὶ, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς, τὸ ἔφεραν καὶ
 „ εἰς ἔργον, καταπατήσαντες ὁμῶς πάντα νόμον θεῶντε καὶ ἀνθρώπων.
 „ Ἐφρίξεν ἡ Ἐυρώπη ἐπὶ τῶ τοῖστω δολοφονήματι· αἱ κατ' ἐκείνη τῆ Βε-
 „ σιλίως πληγαὶ κατέτρωσαν πᾶσαν καρδίαν. Ἄλλὰ ποῖα διωγμὸς αἰνα-
 „ δέχεται τῆ τοσούτη ἀνοσιβργήματος τῶ ἐκδικητῆν; Μόνη ἡ μεγάλη ΑΥΤΟ-
 „ ΚΡΑΤΩΡ τῶν Ρώσων ἐπροθυμήθη νὰ διεκδικῆ τὰ δικαιώματα καὶ τῆ
 „ Θεῶ, ἢ τῆ Καίσαρος. Μόνη Ἀυτὴ μέχρι τῆς ἄρας ταύτης ἐφάνη, καθὼς
 „ τῆ Χριστιανισμῶ, ἔτω καὶ τῆ θρόνε ἢ προσάτις καὶ ἐκδικήτρια. Βλέπον-
 „):(

ΛΟΓΟΣ

Τοῦ Παπᾶ Νικολάου τοῦ Χαριστησκίου, κηρυχθεὶς ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς ἐν τῷ Ἁγίῳ Τολερανσκίῳ, Χωρίῳ τῆς Λιτουανίας· κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς τῶν Μάγων Προσκηνύσεως.

Σήμερον ἑορτάζομεν τὴν μνήμην τριῶν μεγάλων Βασιλέων: Μελχίωρος, Βαλτασάρου, καὶ Γάσπαρος, οἱ ὅποιοι ὑπὸ τοῦ Ἀστέρος ὀδηγηθέντες ἦλθον ἐξ Ἀνατολῶν, φέροντες χρυσόν, καὶ λίβανον, καὶ σμύρναν, δῶρα εἰς τὸ παιδίον τὸν Ἰησοῦν. Ποῦ τὴν σήμερον τρεῖς Βασιλεῖς φίλοι, συνοδοιπόροι, ὀδηγούμενοι ὑπὸ ἐνός Ἀστέρος, καὶ δωροφοροῦντες χρυσίον εἰς ἐν βρέφος ἀρτίτοκον;

Τὸ ἐν τῷ κόσμῳ χρυσίον εἰς τοὺς Βασιλεῖς εἶναι περιμάχητον· Ἄυτοὶ αἱματώνουσι τὴν γῆν, διὰ τὰ ἔχουν χρυσίον· εἶτα κάνουν τοὺς Συναδέλφους μου, καὶ τοὺς δίδουν καὶ τὸ θυμίαμα. Οἱ δὲ Συναδέλφοί μου, δὲν λείπουν νὰ λέγουν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὰ τέλη τῶν ἰδίων ὀμιλιῶν, ὅτι αὐτοὶ εἶναι ἐπὶ γῆς αἱ εἰκόνες τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος.

Ἡμεῖς πιστεύομεν (τουλάχιστον εἰς ταύτην τὴν Παροικίαν μου) ὅτι ὁ Θεὸς ὁ ζῶν, εἶναι χρηστός καὶ ἐπιεικής, εἶναι εἰρηνικός, εἶναι ὁ κοινὸς πατὴρ πάντων τῶν ἀνθρώπων, τῶν ὁποίων δὲν θέλει τὸ κακόν, καὶ τοὺς ὁποίους δὲν ἐδημιούργησεν ἐπὶ τούτῳ, οὔτε διὰ τὰ εἶναι ἄθλιοι καὶ δυστυχεῖς εἰς τὸν παρόντα κόσμον, οὔτε διὰ τὰ εἶναι ὑπόδικοι κολάσεως εἰς τὸν ἄλλον. Ὅθεν ἡμεῖς δὲν ἀποβλέπομεν ὡς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ, εἰ μὴ τοὺς Βασιλεῖς ἐκεῖνους, οἱ ὅποιοι εὐεργετοῦν τὸ ἀνθρώπινον.

Ἄς μὲ συγχωρήσῃ λοιπὸν ὁ Μουσταφᾶς, ἂν αὐτὸν ἐγὼ δὲν ἤμπορῶ νὰ τὸν γνωρίσω ὡς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Ἐγὼ ἀκούω πῶς αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, μὲ τὸν ὁποῖον ἡμεῖς τίποτε δὲν ἔχομε νὰ κάμωμεν, πρῶτον μὲν ἐπιχειρήσῃ νὰ ἀθετήσῃ τὰ τῶν Ἐθνῶν δικαιώματα, κατακρίνας σιδηροδέσιμον ἕνα Βασιλικὸν Ὑπηρέτην, πρὸς ὃν ἐχρῶσται διὰ τοῦτο τινὰ τιμὴν, ἔπειτα καὶ ἔστειλε μέσα εἰς τοὺς τόπους μας, ἕνα πλῆθος ληστῶν καταπορθιστῶν, μὴ τολμήσας νὰ ἔλθῃ αὐτὸς ὁ ἴδιος.

Ποτὲ δὲν θέλει φαντασθῶ, Ἀδελφοί μου, ὅτι ὁ Θεός, καὶ ἕνας αἰμοβόρος δειλοκάρδιος Τοῦρκος, ὁμοιάζουσιν ὡς δυὸ βανίδες ὕδατος.

Ἄλλ' ἐκεῖνο ὅπου μὲ ἐκπλήττει περισσότερο, ἐκεῖνο ὅπου κάνει καὶ ἀνατριχιάζουσιν εἰς τὴν κεφαλὴν μου αἱ ὀλίγα αὐτὰ τρίχες ὅπου μ' ἀπομένουσιν, ἐκεῖνο ὅπου μὲ κάνει καὶ κράζω: Ἥλι Ἥλί, λὰ μὰ σαβαχθάνι ἤ, λὰ βὰ σαμαχθάνι, ἐκεῖνο ὅπου μὲ κάνει καὶ ἰδρώνω αἷμα καὶ νερόν, εἶναι τοῦτο ὅπου ἀνέγνωσα εἰς ἕνα δηλωτικὸν γράμμα τῶν Συνθεσιαστῶν, ἢ Συνομοτῶν (ὅπως σὲ ἀρέσει) τῆς Πολονίας, ταῦτα τὰ ἰδιαίτατα λόγια (Σελίδι 5).

» Ἡ Ὑψηλὴ Πόρτα, ἡ καλήμας γειτόνισσα, καὶ πιστὴ σύμμαχος, παρὰ κινήσεια ἀπὸ τὴν Συνθήκην ὅπου τὴν συνάπτει μετὰ τῆς Ἀριστοκρα-

»τίασμας, καὶ ἀπὸ τὸ αὐτὸ συμφέρον ὁποῦ τὴν κάνει νὰ προσέχη εἰς τὴν
 »διατήρησιν τῶν δικαιωμάτων, ἐπίασε τὰ ἄρματα εἰς βοήθειάν μας.
 »Ἄλλα λοιπὸν μᾶς προσκαλοῦσιν, εἰς τὸ νὰ ἐνώσωμεν τὰς δυνάμεις μας, διὰ
 »νὰ ἐμποδίσωμεν τὴν κατάπτωσιν τῆς Ἱερᾶς Θρησκείας μας.»

Ἄχ! Ἀδελφοί μου, κατὰ τὶ αὐτὴ ἢ Πόρτα εἶναι Ἵψηλὴ; Αὐτὴ εἶναι ἡ
 Πόρτα τοῦ Παλατίου, τὸ ὁποῖον ᾠκοδόμησεν ὁ Κωνσταντῖνος, καὶ αὐτοὶ
 οἱ Βάρβαροι τὴν ἐκατάβρεξαν μὲ τὸ αἷμα τοῦ ἐσχάτου τῶν Κωνσταντῖνων·
 Ἦμπορεῖ τινὰς νὰ ὀνομάσῃ ὑψηλοῦς ἐκεῖνους τοὺς λύκους, οἱ ὅποιοι ὤρ-
 μησαν νὰ κατασφάζουν ὅλην τὴν μάνδραν; Τί; Χριστιανοὶ εἶναι αὐτοὶ ὁποῦ
 τοιουτοτρόπως λαλοῦσι, καὶ τολμῶσι καὶ λέγουσιν, ὅτι ἐπροσκάλεσαν τοὺς
 πιστοὺς Μωαμεθανοὺς ἐναντίον τῆς ἰδίας αὐτῶν Πατρίδος! ἐναντίον τῶν
 Χριστιανῶν!

Ἦ ἀνδρεῖοι Λέχοι! δὲν ἠκούετο, ὄχι, ἔτσι νὰ ὀμιλῇ, οὔτε ἐβλέπετο ἔτσι
 νὰ πράττῃ ὁ ἐδικὸς σας μέγας Σοβιέσκης, ὅταν εἰς τὰς πεδιάδας τοῦ Χω-
 τινίου ἐξέπλυνε μὲ τὸ αἷμα τούτων τῶν ληστῶν τὸ δνεῖδος τοῦ Ἔθνους
 σας, ὁποῦ ἦτον τῆς ὑψηλῆς Πόρτας ὑποτελεῖς καὶ ὑπόφορον· ὅταν ἀκολού-
 θως αὐτὸς διεφύλαξε τὴν Βιενναν ἀπὸ τὴν κρουργίαν, καὶ ἀπὸ τὰς ἀλύσεις·
 ὅταν ἀποκατέστησε τὸν Χριστιανὸν Ἱμπεράτορα ἐπὶ τοῦ Θρόνου αὐτοῦ.
 Βεβαιοτάτα ἐσεῖς δὲν ὀνομάζετε τότε αὐτοὺς τοὺς ἐχθροὺς τοῦ ἀνθρωπίνου
 γένους, ἀγαθοὺς ὑμῶν γείτονας, καὶ πιστοὺς συμμάχους.

Τίς ὁ σκοπός, Ἀγαπητοὶ Ἀδελφοί μου, τῆς τερατώδους ταύτης Συμμα-
 χίας μετὰ τῆς Πόρτας τῶν Τούρκων; Ὁ σκοπός εἶναι νὰ ἐξολοθρεύσουν
 τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν Χριστιανούς, οἱ ὅποιοι διαφωνοῦν πρὸς αὐτοὺς κατὰ
 τινὰ δόγματα, καὶ κατὰ τινὰ ἤθη, καὶ δὲν εἶναι πλέον, ὡς αὐτοί, ἐνὸς Ἱταλοῦ
 Ἐπισκόπου ὑπόδουλοι.

Αὐτοὶ ὀνομάζουσι τὴν Θρησκείαν τοῦ Ἱταλοῦ τούτου Καθολικὴν καὶ
 Ἀποστολικὴν. Ἐλησμόνησαν, ὡς φαίνεται, ὅτι Καθολικοὶ ἡμεῖς ὀνομα-
 ζόμεθα πολὺν καιρὸν πρὸ ἐκείνων. Ὅτι ἡ φωνὴ Καθολικοί, εἶναι ἓνα ὄνομα
 τῆς γλώσσης ἡμῶν, καθὼς καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ὀνόματα τὰ ἀφιερωθέντα εἰς
 τὸν Χριστιανισμόν, ὁποῦ ἡμεῖς τοὺς ἐδιδάξαμεν. Ὅτι ὅλα τὰ Εὐαγγέλια
 εἶναι εἰς γλώσσαν Ἑλληνικὴν. Ὅτι ὅλοι οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας τῶν
 πρώτων τεσσάρων αἰώνων, ἦσαν Γραικοί. Ὅτι οἱ Ἀπόστολοι ὁποῦ ἔγρα-
 ψαν, δὲν ἔγραψαν πάρεξ Ἑλληνιστί. Καὶ ὅτι τελευταῖον ἡ Θρησκεία ἢ Ῥω-
 μάνα, ἢ ὁποία τόσον ἐξέπεσε τῆς Ἵπολήψεώς της εἰς τὸ ἡμισυ τῆς Εὐρώ-
 πης, δὲν εἶναι (ἂν τὸ πνεῦμα τῆς ἡμῶν ἐπιεικειᾶς μᾶς ἐπιτρέψῃ οὕτω νὰ
 εἰποῦμεν) δὲν εἶναι πάρεξ μία νόθη θυγάτηρ, ἣτις ἀπὸ μακρῶν χρόνων κα-
 τεζανέστη κατὰ τῆς ἰδίας αὐτῆς Μητρός.

Αὐτοὶ μᾶς ὀνομάζουσι Σχισματικούς· ἔστω, ὡς βούλονται. Ἡμεῖς θέλει
 διασχιζόμεθα, ἡμεῖς θέλει διαμεριζόμεθα ἀπ' αὐτῶν, ἐν ὅσῳ αὐτοὶ θέλουν
 νὰ βυζάνουν τὰ αἵματα τῶν λαῶν· ἐν ὅσῳ τολμοῦν νὰ νομίζωνται ἀνώτεροι
 τῶν Βασιλέων· ἐν ὅσῳ ζητοῦν νὰ καθυποτάξουν τὰ Βασιλικά διαδήματα εἰς

τὸ Τρικόρονον, νὰ ἀναθεματίζουσιν τοὺς ὑπερτάτους Μονάρχας καὶ ἐξουσιαστές, νὰ ἀφορίζουσιν ὀλοκλήρους Χριστιανικὰς Ἐπικρατείας, καὶ νὰ διίσχυρίζωνται ὅτι ἐξουσίαν ἔχουσι νὰ διατάττωσι, πρὸς ἀρέσκειαν, ἅπαντα τῆς γῆς τὰ Βασίλεια.

Ἐἰς αὐτὰ τὰ φοβερὰ καὶ ἄτοπα φρονήματα (δόξα τῷ Θεῷ!) ποτὲ δὲν ἐφάνη ἔνοχος ἢ ἀληθὴς Ἐκκλησία, ἢ Ἐκκλησία τῶν Γραικῶν. Ἦφρονεύσαμεν ναὶ καὶ ἡμεῖς κατὰτινα, ἀπυθαδιάσθημεν, ἐνίστε, καθὼς καὶ ἄλλοι, Ἀγαπητοὶ Ἀδελφοί, μὰ ὄχι ποτὲ εἰς τοιαῦτα, φρίκης πρόξενα.

Ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς ἓνα Βασιλέα νομίμως ἐκλελεγμένον· ἓνα Βασιλέα σοφόν· ἓνα Βασιλέα δίκαιον· ἓνα Βασιλέα εἰς τὸν ὁποῖον δὲν εὐρίσκει τινὰς νὰ ἐπιπλήξῃ τὴν παραμικρὰν παράβασιν, ἀφ' οὗ εἰς τὸν Θρόνον ἐκάθισεν. Ἀὐτὸν οἱ Συνθεσιασταί, ἢ Συνομῶται τὸν καταδιώκουσι· θέλουσιν νὰ τοῦ ἀρπάσουν τὸ στέφος, καὶ ἂν εἶναι τρόπος, καὶ τὴν ζωὴν· διατὶ τὸν ὑποπεύονται, ὅτι ἔχει τινὰ συγκατάβασιν ὑπὲρ τῆς ἡμῶν Παροικίας ταύτης, τῆς τοῦ Ἁγίου Τολερανσκάου.

Αὐτοὶ ἐδημοσίευσαν διὰ τοῦ Κηρύγματος ὁποῦ ἐξέδωκεν 4. Ἰουλίου, 1769 (Σελ. 241), »ὅτι αὐτοὶ ἀντιβάλλουσι κατὰ τῶν Ῥώσσω, τὴν μεγαλοψυχίαν καὶ τὴν ἀρετὴν· ὅτι οἱ Ῥῶσσοι δὲν ἐφάνησαν ποτὲ ἄξιοι τῆς δόξης τῆς Στρατιωτικῆς· ὅτι τὸ Στράτευμα τῶν Ῥώσσω δὲν ἀποτολμᾷ οὔτε νὰ προβάλλῃ ἔμπροσθεν εἰς τὸ Στράτευμα τῆς Πόρτας τῆς ὑψηλῆς«.

Ἡ Σεβαστὴ τῶν Ῥωσσιῶν Αὐτοκρατορίσσα ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΑ ἢ Β'· ἢ Ἠρωῖς τῶν ἡμερῶνμας, ἢ Προστάτις τῆς τῶν Γραικῶν Ἁγίας Καθολικῆς Ἐκκλησίας, στερεῶς πιστεύουσα ὅτι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρός, καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὅτι ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι ὡς ὁ Πατὴρ αἴτιος, ἐπέβλεψεν ἐφ' ἡμᾶς μὲ βλέμμα ἐλέους καὶ εὐσπλαχνίας. Τόσον ἔφθασε διὰ νὰ κυρηχθῶσιν οἱ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας Σαρμάται, τῆς Β' ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ἔχθροὶ καὶ ἀντίπαλοι.

Ἐἶναι ἤδη γνωστόν, τίνι τρόπῳ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΑ ἢ Β' ἀπεκρίθη εἰς ταῦτα τὰ Κομπλιμέντα, συντρίψασα τοὺς Τούρκους πανταχοῦ, ὅπου τὰ Στρατευματάτης τοὺς ἀπῆντησαν· ἀποδιώξασα αὐτοὺς ἀπὸ τὴν Μολδαβίαν καὶ ἀπὸ τὴν Βλαχίαν ἐξ ὀλοκλήρου· κατακυριεύσασα αὐτῶν ὄλην σχεδὸν τὴν Βεσσαραβίαν, τὸ Ἀζώφ, τὸ Ταγανρόκ τὰ φρούρια· καταναγκάσασα τοὺς αὐτῶν Τατάρους νὰ καταβάλουν τὰ ἄρματα· ἐκπολιορκήσασα τὰς αὐτῶν πόλεις, ἐπάνω εἰς τὰς δύο ἀντιθέτους ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου Πόντου, εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν· τελευταῖον ἐξαποστείλασα τοὺς αὐτῆς Στόλους ἀπὸ τοῦ βάθους τῆς Ἀρκτώας Θαλάσσης, διὰ νὰ ὑπάγουν νὰ ἐξολοθρεύσουν ὄλον τὸ Ναυτικὸν τῆς Ὑψηλῆς Πόρτας, ἐπ' ὅσιν αὐτῶν τῶν Λαρδανείων Στενῶν. Οἱ Ῥῶσσοι λοιπὸν ἰδοὺ ἐτόλμησαν καὶ ἐπρόβαλον. Ὁ Θεὸς Σαβαῶθ ἐπολέμησεν ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ ὑφ' Ἠγεμόνι ἐκείνῳ, οἱ Γεδεῶν γενναίως ἠνδραγάθησαν· οἱ Ὀρλόβιοι, οἱ Ῥωμανζόβιοι, οἱ Γαλιτζῖνοι, οἱ Δολγορού-

κιοι, οί Βαβέριοι, οί Σχοβαλόβιοι, οί Σπιριτόβιοι, και τόσοι άλλοι, οί όποιοι έδόξασαν τόν Άγιον Νικόλαον, ένώπιον τών Όθωμανών.

Συλλογίσθητε, Άγαπητοίμου Άκροαταί, ότι ό ίσχυρός βραχίων της ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ όπου κατέθραυσε τόν τύφον τόν Όθωμανικόν είναι ό αυτός έκείνος βραχίων όπου ύποστηρίζει την Καθολικήν ήμών Έκκλησίαν. Αυτό τó χέρι, έπεκύρωσεν ως πρώτον νόμον και την Άνεξιθρησκείαν. Και ό Θεός, τού όποίου ΑΥΤΗ είς τούτο φαίνεται έντελής εικών, επέχεεν έπ' ΑΥΤΗΣ τās εύλογίας αυτού.

» ΑΥΤΗ είναι ή χριστή, Άδελφοίμου: Ίνατί λοιπόν, έφρύαζαν έθνη, και λαοί έμελέτησαν κενά κατά τού Χριστού αυτού« καθώς λέγει ό ψαλμωδός; Έξέλιπον από της Εύρώπης οί Γοδεφρέδοι Βουλλόνιοι, οί Σκανδερβέγιοι, οί Μαθίαι Κορβίνοι, οί Μαυροκίνοι. Δέν έμεινε πάρεξ ή Ρωσσία, να γεννά τοιούτους Άνδρας.

Την σήμερον οί Χριστιανοί οί Λατίνοι, ονομάζουσι τόν Μέγαν Τούρκον, και τόν επικαλούνται ως Άγιον πατέρα τους. Ώ μέγα Άγιο Νικόλαε ό έν ουρανοίς δοξαζόμενος, έλθέ, και φέρε είς την Παροικίαν μου ταύτην, τó φλάμουλον τού Μωάμεθ. Συνομώται της Πολονίας, δράμετε, φιλήσατε την χείρα της ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ. Έθνη, μη φρνάττεσθε πλέον, αλλά θαυμάσατε.

Μάρτυς μου ό Θεός, έγώ δέν μισώ τούς Τούρκους: αλλά μισώ τόν τύφον, την άμαθίαν, και την ώμότητα. Η ήμετέρα Αύτοκρατορίσσα κατεδίωξεν αυτά τά τρία τέρατα. Άς ίκετεύσωμεν τόν Θεόν ίνα διά πρεσβειών τού Άγίου Νικολάου, είη της Σεβαστής ήμών Αύτοκρατορίσσης αντίληπτωρ και βοηθός αδιάλειπτος.

Τό τέταρτο φυλλάδιο έχει τόν ακόλουθο τίτλο: «Ουολταίρου τó Διεγερτικόν τών βασιλέων». (4ο, 4 σ., [ή πρώτη και ή τελευταία έχουν κείμενο μόνο σε ήμισή σελίδα], χωρίς έξώφυλλο, ό τίτλος βρίσκεται στη μέση της πρώτης σελίδας και πάνω από τόν τίτλο ύπάρχει ένα τυπογραφικό κόσμημα, στη μέση τού όποίου είναι τοποθετημένο ένα σύμπλεγμα με τά άρχικά της αύτοκρατορίσσης Αίκατερίνης, στεφανωμένα με μιá κορώνα και πλαισιωμένα με άνθη, σημαίες, κανόνια και σάλπιγγες⁴¹. Δέν αναφέρονται ό τόπος και ό χρόνος της έκδοσης).

Ό G. Bengesco μάς πληροφορεί ότι ό Βολταίρος έγραψε τó έργο στο τέλος τού χρόνου 1771, κατά διαταγή της Αίκατερίνης και ζήτησε μιá άνταμοιβή χιλια δουκάτα, και τó δημοσίευσε τόν επόμενο χρόνο. Ό Bengesco είδε την πρώτη έκδοση τού φυλλαδίου, και δίδει τόν τί-

41. Την ίδια βινιέτα συναντούμε και στο έντυπο 'Επί τη πανευδόξω ειρήνη..., που δημοσίευσε ό Εύγ. Βούλγαρης τó 1774· βλ. Λαδάς-Χατζηδήμος, *ε.ά.* σ. 136.

τλο: «Le Tocsin de rois aux souverains de l' Europe, par M. de Voltaire. S. l., 1772, in 12o de 8ff non chiff. Edition encadrée»⁴².

“Όπως είπαμε πὸ πάνω ἢ ἑλληνικὴ μετάφραση ἔμεινε ἄγνωστη στοὺς βιβλιογράφους Legrand, Pernot, Λαδᾶ-Χατζηδῆμο καὶ Ἡλιοῦ⁴³. Ὁ Παπαδόπουλος Βρετὸς ἦταν κάτοχος ἐνὸς τόμου, ποὺ περιεῖχε τὸ «Διεγερτικόν», μαζὶ μὲ δύο ἄλλα ἔντυπα: «Ι. Πλοχῶφ--- Ποιημάτων» καὶ «Τὸ Ἱερὸν τῆς δόξης» τὸν τόμο αὐτὸν τὸν εἶχε δωρίσει στὴν «Δημοσία Βιβλιοθήκη τῶν Ἀθηνῶν»⁴⁴. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ πολῦτιμος αὐτὸς τόμος χάθηκε, ἀφοῦ ὁ ἀκαδημ. Παν. Κανελλόπουλος, μολονότι μιλεῖ γιὰ «τὸ ἐγερτήριο μήνυμα» τοῦ Βολταίρου, δὲν ἀναφέρει τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση ποὺ τυπώθηκε στὴν Πετροῦπολη⁴⁵. Ὡστε τὰ μόνα δύο γνωστὰ ἀντίτυπα, ἀπὸ τὸ σπανιώτατο αὐτὸ ἔντυπο, βρίσκονται σήμερα στὸ Βουκουρέστι.

Τὸ «Διεγερτικὸν τῶν βασιλέων», κυκλοφόρησε καὶ σὲ χειρόγραφα. Δύο εἶχε ὁ Ζαβίρας⁴⁶, ἓνα βρίσκεται στὸ μοναστήρι Λαύρα τοῦ Ἁγίου Ὅρους⁴⁷ καὶ ἓνα ἄλλο στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τὸ ὁποῖο ἀγόρασε ἡ Ἐταιρεία ἀπὸ τὸν Emile Legrand⁴⁸. Ὁ Γ. Ζαβίρας συγκαταλέγει στὰ ἔργα τοῦ Εὐγ. Βούλγαρη τὸ «Διεγερτικὸν τοῦ Οὐέλτέρου δύο μεταφρασθέντα ἐκ τῆς γαλλικῆς: σώζονται παρ' ἡμῖν χειρογρ. ἀλλ' ἐτυπώθησαν καὶ αὐτὰ ἐν...»⁴⁹. Ἀπὸ τὰ γραφόμενα τοῦ Ζαβίρα δὲν ἐξάγεται ὅτι εἶχε στὴ βιβλιοθήκη του τὰ ἔντυπα, παρὰ μόνον δύο χειρόγραφα καὶ δὲν ξέρομε ἀπὸ ποῦ ἔγιναν τὰ ἀντίγραφα. Στὸν κατάλογο τῆς βιβλιοθήκης του ὑπάρχουν καὶ σήμερα περασμένα τὰ δύο χειρόγραφα (ἀρ. XXIV καὶ ἀρ. XLIV), μὲ τὸν ἴδιο τίτλο: «Οὐλτέρου [Βολτέρου] διεγερτικὸν τῶν βασιλέων». Κανένας ὅμως βιβλιογράφος ἢ ἱστορικὸς δὲν ἔβαλε τὴν ἐρώτηση ἂν ἄραγε εἶναι τὸ ἴδιο ἔργο τοῦ Βολταίρου, σὲ δύο ἀντίγραφα, ἢ δύο διαφορετικὰ ἔργα. Ὁ Ἀνδρέας Graff συνήθως δίνει τὶς σελίδες στὸ κάθε χειρόγραφο, δυστυχῶς στὸ χειρόγραφο XXIV δὲν ἀναφέρει τὶς σελίδες καὶ δὲν δίδει οὔτε τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῶν δύο χειρογράφων, γιὰ νὰ μᾶς βοηθήσει νὰ τὰ ταυτίσομε. Γι' αὐτὸ ἔγραψα

42. G. Bengesco, *ἔ.δ.*, τ. Β', σ. 273.

43. Ἀναγράφεται στὸν πίνακα τῶν ἀβιβλιογράφητων ἐκδόσεων ποὺ δημοσίευσε ὁ Φ. Ἡλιοῦ, *Προσθήκες*, *ἔ.δ.*, σ. 325, ἀρ. 217.

44. Ἀνδρέας Παπαδόπουλος Βρετὸς, *ἔ.δ.*, σ. 65.

45. Π. Κανελλόπουλος, *ἔ.δ.*, σ. 912.

46. Ἀνδρέας Graff, *ἔ.δ.*, σ. 11 καὶ 14.

47. Spyridon and Sophronios Eustratiades, *Catalogue of the Greek Manuscripts in the library of the Laura on Mont Athos*, Cambridge, 1925, σ. 198.

48. Βλ. π. Νέος *Ἑλληνομνήμων*, τ. Ζ', 1910, σ. 474.

49. Γ. Ζαβίρας, *ἔ.δ.*, σ. 294.

στή Βουδαπέστη στὸν καθ. Fuves Ödön καὶ τὸν παρακάλεσα νὰ μοῦ στείλει φωτοαντίγραφο ἀπὸ τὰ δύο χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ζαβίρα. Πολὺ πρόθυμος ὁ καθ. Fuves Ödön μοῦ ἔστειλε ἀμέσως τὰ φωτοαντίγραφα καὶ τὸν εὐχαριστῶ καὶ ἀπ' ἐδῶ γιὰ τὴ μεγάλη ἐξυπηρέτηση ποῦ μοῦ ἔκαμε καὶ μὲ βοήθησε νὰ ξεκαθαρίσω τὸ πρόβλημα τῶν δύο «Διεγερτικῶν», ποῦ μὲ βασάνισε ἀρκετά.

Μόλις ἔριξα μιὰ ματιὰ στὰ φωτοαντίγραφα, εἶδα ὅτι τὸ κάθε χειρόγραφο περιέχει δύο διάφορα «Διεγερτικά» τοῦ Βολταίρου, μὲ τὸν ἴδιο τίτλο. Τὸ ἓνα τὸ βρήκαμε μέσα στὰ ἔργα τοῦ Βολταίρου, τὸ ἄλλο ὅμως δὲν κατορθώσαμε νὰ τὸ βροῦμε. Οἱ δύο κώδικες ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ζαβίρα ἀντιγράφηκαν ἀπὸ δύο διάφορα πρόσωπα. Στὴ σ. 31 τοῦ χειρ. XLIV ὑπάρχει ἡ σημείωση, μὲ τὸ ἴδιο γράψιμο ὅπως καὶ τὸ κείμενο: «τὸ ἀντέγραψεν ὁ Κωνσταντῖνος Κωνσταντινάδης Ζαβιρίδης», ὁ ὁποῖος ἴσως νὰ εἶναι ἓνας συγγενῆς (ἀδελφός;) τοῦ Γεωργίου Ζαβίρα. Τὸ χειρόγραφο XXIV ἔχει διαφορετικὸ γράψιμο καὶ δὲν μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε ὅτι τὸ ἀντέγραψε ὁ ἴδιος, ὁ Κωνσταντῖνος Ζαβιρίδης, μολοντί σὲ μιὰ κόχη τῆς τελευταίας σελίδας (26) εἶναι γραμμένο τὸ ὄνομα: «ὁ Κωνσταντ. Ζαβίρα», ἀλλὰ τὸ γράψιμο τοῦ ὀνόματος διαφέρει πολὺ στὰ δύο χειρόγραφα⁵⁰.

Στὴν ἀρχὴ τῶν δύο χειρογράφων βρίσκεται τὸ ἄγνωστό μας «Διεγερτικὸν» (XXIV, σ. 1-12, XLIV, σ. 1-15), καὶ ἀκολουθεῖ τὸ γνωστό μας «Διεγερτικὸν» (XXIV, σ. 15-25, XLIV, σ. 16-30), στὸ τέλος τοῦ ὁποῖου καὶ οἱ δύο ἀντιγραφεῖς σημειώνουν: «Μεταφράσθη ἐκ τῆς γαλλικῆς παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου κυρίου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως. Ἐν Πετροπόλει» (σ. 25 καὶ σ. 30). Ἡ πληροφορία αὐτὴ δὲν ὑπάρχει στὸ ἔντυπο, καὶ νομίζω ὅτι μποροῦμε νὰ τὴν παραδεχτοῦμε, ἕως ὅτου ἡ ἔρευνα μᾶς φωτίσει καλύτερα. Ἄλλωστε ἔχομε καὶ τὴ μαρτυρία τοῦ Γ. Ζαβίρα, ὁ ὁποῖος στὸ ἔργο του «Νέα Ἑλλάς» μνημονεύει ὅτι καὶ τὰ δύο «Διεγερτικά» μεταφράστηκαν ἀπὸ τὰ γαλλικὰ ἀπὸ τὸν Εὐγένιο Βούλγαρη καὶ τυπώθηκαν «ἐν...», χωρὶς νὰ ὀρίσει τὸν τόπο τῆς ἐκδόσεως.

Μιὰ παραβολὴ μεταξὺ τοῦ ἐντύπου καὶ τῶν δύο χειρογράφων φέρνει στὴν ἐπιφάνεια μερικὰ ἐνδιαφέροντα πράγματα. Ὅπως θὰ ἀποδείξομε πῶς κάτω, ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο ἀντιγραφεῖς μεταχειρίστηκε τὸ ἔντυπο, καὶ ὁ ἄλλος ἀντέγραψε τὸ χειρόγραφο· μάλιστα φθάσαμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἐκεῖνος ποῦ μεταχειρίστηκε τὸ ἔντυπο εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος Ζαβιρίδης, ὁ ὁποῖος ἀντέγραψε τὸ χειρόγραφο XLIV.

50. Ὁ Graff ἔπρεπε νὰ μνημονεύσει ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντῖνου Ζαβίρα δὲν βρίσκεται ἀμέσως μετὰ τὴ σημείωση, παρὰ στὴν ἐπόμενη σελίδα, γιὰ νὰ μὴ νομίζει ὁ ἐρευνητὴς ὅτι ἡ σημείωση γράφτηκε ἀπ' αὐτόν.

Ἴδου μερικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα μποροῦμε νὰ συμπεράνομε ὅτι τὸ χειρόγραφο XLIV εἶναι τὸ πρῶτο καὶ τὸ χειρόγραφο XXIV ἀντίγραφό του. Παραβάλαμε μὲ προσοχὴ τὸ ἔντυπο μὲ τὰ δύο χειρόγραφα καὶ διαπιστώνουμε ὅτι οἱ μόνες διαφορὲς ποὺ ὑπάρχουν μεταξὺ ἐντύπου καὶ τῶν δύο χειρογράφων εἶναι οἱ ἀκόλουθες: 1) ἔντ. σ. 1: «Μόνη ἢ μεγάλη αὐτοκράτωρ τῶν Ῥώσων»· χγφ. XLIV, σ. 17: «Μόνη ἢ μεγάλη Αὐτοκρατορίσσα τῶν Ῥώσων»· χγφ. XXIV, σ. 14: «Μόνη ἢ μεγάλη Αἰκατερίνη αὐτοκρατορίσσα τῶν Ῥώσων». 2) ἔντ. σ. 2: «κατορθώματα τῶν Ῥωσικῶν στρατευμάτων»· χγφ. XLIV, σ. 18: «κατορθώματα τῶν Ῥωσικῶν στρατευμάτων»· χγφ. XXIV, σ. 15: «κατορθώματα τῶν Ῥώσων». 3) Ὀλόκληρη ἢ παράγραφος ποὺ βρίσκεται στὸ ἔντ. σ. 3: «Καὶ τῶ ὄντι, ἂν ἢ τῶν Ῥωμάνων Αὐτοκρατορίσσα ΜΑΡΙΑ ΘΕΡΕΣΙΑ ἐσυγκατάνευε νὰ δανείσῃ τὰ στρατεύματάτης, εἰς τὸν αὐτῆς ἄξιον--- ἤθελεν προχωρήσῃν ἕως αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν;», λείπει καὶ στὰ δύο χειρόγραφα. 4) ἔντ. σ. 4: «καὶ τὴν σήμερον»· χγφ. XLIV, σ. 29: «καὶ τὴν σήμερον»· χγφ. XXIV, σ. 25: «καὶ σήμερον». 5) ἔντ. σ. 4: «νὰ πάρουν τὴν Κωνσταντινούπολιν»· χγφ. XLIV, σ. 30: «νὰ πάρουν τὴν Κωνσταντινούπολιν»· χγφ. XXIV, σ. 25: «νὰ πάρῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν».

Αὐτὲς οἱ λίγες διαφορὲς φανερώνουν ὅτι τὸ χειρ. XLIV εἶναι τὸ πλησιέστερο πρὸς τὸ ἔντυπο, καὶ ἔτσι μποροῦμε νὰ ἀποφανθοῦμε ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Ζαβιρίδης ἀντέγραψε τὸ ἔργο τοῦ Βολταίρου ἀπὸ τὸ ἔντυπο. Παρενέβη ὁμως ἄρκετὲς φορὲς στὴ μετάφραση τοῦ Βούλγαρη καὶ μάλιστα θεώρησε καλὸ νὰ προσθέσει, νὰ ἀφαιρέσει ἢ νὰ παραλείψει λέξεις, νομίζοντας ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο βελτιώνει τὸ κείμενο. Εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον ὅτι ἀπομάκρυνε ἀπὸ τὴν μετάφραση τοῦ Βούλγαρη μιὰ ὀλόκληρη παράγραφο ἀπὸ πεντέμιση σειρὲς, στὴν ὁποία ὁ Βολταῖρος παρακινοῦσε τὴν αὐτοκρατορίσσα Μαρία Θηρεσία νὰ στείλει τὰ στρατεύματά της καὶ νὰ καταλάβει τὴ Βοσνία καὶ τὴ Βουλγαρία, γιὰ νὰ βοηθήσει τὴν αὐτοκρατορίσσα Αἰκατερίνη νὰ κυριεύσει τὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ Κ. Ζαβιρίδης, ποὺ κατοικοῦσε στὴ Βουδαπέστη, θεώρησε ὅτι ἡ παράγραφος αὐτὴ δὲν συμφωνοῦσε μὲ τὴ πολιτικὴ τῆς Αὐστρίας καὶ ἦταν ἐπικίνδυνη, καὶ γιὰ νὰ μὴ τοῦ συμβεῖ τίποτε, προτίμησε νὰ μὴ τὴν ἀντιγράψει.

Οἱ διαφορὲς ποὺ ὑπάρχουν μεταξὺ ἐντύπου καὶ τῶν δύο χειρογράφων ἔρχονται νὰ βεβαιώσουν ὅτι ὁ δεῦτερος ἄγνωστος ἀντιγραφέας ἀντέγραψε τὸ χειρόγραφο τοῦ Κωνστ. Ζαβιρίδη, καὶ ὄχι τὸ ἔντυπο. Ἴδου μερικὲς ἀπὸ τὶς διαφορὲς, ποὺ εἶναι ἄρκετὰ χαρακτηριστικὲς: 1) ἔντ. σ. 2: «εἰς τὴν Νῆσον τὴν λεγομένην τῶν Πριγκίπων»· χγφ. XLIV, σ. 20: «εἰς τὴν νῆσον τῶν πριγγίπων»· χγφ. XXIV, σ. 17: «εἰς τὴν νῆσον τῶν πρηγγίπων»· 2) ἔντ. σ. 3: «τὸν Κύριν de la Haye-

Vantelet»· χγφ. XLIV, σ. 23: «τὸν κύρην ντελὰ Νάβε βαντελίε»· χγφ. XXIV, σ. 19: «τὸν κύρην ντελὰ Νάβε βαντελίε». 3) ἔντ. σ. 3: «ἦτοι Προβλεπτήν Ἑγεμόνα τῶν Βενετῶν»· χγφ. XLIV, σ. 23: «ἦτοι προβλεπτήν τῶν ἐνετῶν»· χγφ. XXIV, σ. 20: «ἦτοι προβλεπτήν τῶν ἐνετῶν». 4) ἔντ. σ. 3: «Τοιουτοτρόπως ὁ Μουσταφᾶς ὁ νῦν βασιλεύων»· χγφ. XLIV, σ. 24: «τοιουτοτρόπως ὁ νῦν βασιλεύων Μουσταφᾶς»· χγφ. XXIV, σ. 20: «τοιουτοτρόπως ὁ νῦν βασιλεύων μουσταφᾶς». 5) ἔντ. σ. 3: «νὰ τὸν ἐκπληρώσουν»· χγφ. XLIV, σ. 27: «νὰ τὸν τελειώσουν»· χγφ. XXIV, σ. 22: «νὰ τὸν τελειώσουν». 6) ἔντ. σ. 4: «ἡ Πάρμα εἰς ἓνα τῶν υἰῶν τοῦ βασιλέως τῆς Ἰσπανίας»· χγφ. XLIV, σ. 27-28: «ἡ Πάρμα εἰς ἓνα τῶν υἰῶν τῆς ἰσπανίας»· χγφ. XXIV, σ. 23: «ἡ Πάρμα εἰς ἓνα τῶν υἰῶν τῆς ἰσπανίας». 7) ἔντ. σ. 4: «ἔπερασε τοιαύτη εὐκαιρία»· χγφ. XLIV, σ. 29: «ἄπερασε μία τοιαύτη εὐκαιρία»· χειρ. XXIV, σ. 24: «ἄπερασε μία τοιαύτη εὐκαιρία».

Πιστεύομε ὅτι δὲν χρειάζονται καὶ ἄλλες μαρτυρίες γιὰ νὰ συμπεράνομε ὅτι τὸ χειρόγραφο XXIV εἶναι ἀντίγραφο τοῦ χειρογράφου XLIV.

Τὸ γνωστὸ «Διεγερτικὸ» τοῦ Βολταίρου διαβάστηκε ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς Ρουμάνους. Δύο ρουμανικὲς μεταφράσεις, βρίσκονται σήμερα στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας⁵¹· μ' αὐτὲς ἔχει ἀσχοληθεῖ ἡ Ἀρ. Καμαριανοῦ καὶ μὲ τίς παραβολὰς τῶν κειμένων ποὺ κάνει, ἀποδεικνύει μὲ πολλὴ πειθῶ, πρῶτον, ὅτι ὁ Ἕλληνας μεταφραστὴς Εὐγ. Βούλγαρης ἀπομακρύνθηκε ἀρκετὰ ἀπὸ τὸ γαλλικὸ πρωτότυπο καί, δεύτερον, ὅτι οἱ ἀνῶνυμοι ρουμάνοι μεταφραστὲς δὲν μεταχειρίστηκαν, ὅπως συνέβαινε συνήθως ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, τὴν ἐλληνικὴ μετάφραση, ἀλλὰ τὸ γαλλικὸ κείμενο, τὸ ὁποῖο ὅμως σὲ πολλὰ μέρη δὲν τὸ κατάλαβαν ἀρκετὰ καλά⁵².

Τὸ περιεχόμενον τῶν δύο Διεγερτικῶν μᾶς δείχνει ὅτι εἶναι δύο διαφορετικὰ ἔργα, ποὺ ἔχουν μόνον τὸν ἴδιο τίτλο. Τὸ δεύτερο Διεγερτικὸ μᾶς εἶναι ἄγνωστο καὶ δὲν ξέρομε ἂν τυπώθηκε ἢ ἐλληνικὴ μετάφρασί του, ἢ ἂν κυκλοφόρησε μόνον σὲ χειρόγραφο καὶ ἔφθασε ἕως σὲ μᾶς, ἓνα ἀντίγραφό του. Οὔτε τὸ πρωτότυπο τοῦ Βολταίρου, ὅπως εἴπαμε, δὲν κατορθώσαμε νὰ τὸ βροῦμε μέσα στὰ Ἄπαντά του· ἴσως νὰ ἔχει ἄλλο τίτλο στὰ γαλλικά, καὶ γι' αὐτὸ δὲν τὸ ἀναγνωρίσαμε μέσα στὸ μεγάλο ἀριθμὸ τῶν ἔργων του.

Καὶ τὰ δύο «Διεγερτικά» ἀναφέρονται στὴν πολιτικὴ κατάσταση ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ἀναδημοσιεύομε ἐδῶ, ἀκριβῶς ὅπως ἔχει, τὸ

51. Βλ. Ἀκαδημία Βουκουρεστίου: ρουμ. χγφ. 499 καὶ 1408.

52. A. Camariano, ἔ.δ. σ. 139.

Λ Ο Γ Ο Σ

Τοῦ Παπᾶ Νικολάου τῷ Χαριστηκίῳ, κηρυχθεὶς ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς ἐν τῷ Ἁγίῳ Τολερανκίῳ, Χωρίῳ τῆς Λιθουανίας· κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς τῶν Μάγων Προσκυνήσεως.

D. R.

Σήμερον ἑορτάζομεν τὴν μνήμην τριῶν μεγάλων Βασιλέων: Μελχίριος, Βαλτασάου, καὶ Γάσπαρος, οἱ ὅποιοι ὑπὸ τῷ Ἀστέρῳ ὁδηγηθέντες ἦλθον ἐξ Ἀνατολῶν, φέροντες χρυσοῦν, καὶ λίθον, καὶ σμύρναν, δῶρα εἰς τὸ παιδίον τὸν Ἰησοῦν. Πῶ τὴν σήμερον τρεῖς Βασιλεῖς φίλοι, σωδοπόροι, ὁδηγῶμεν ὑπὸ ἑνὸς Ἀστέρος, καὶ δωροφορῶντες χρυσοῦν εἰς τὸν Βεβήφον ἀετίστονον;

Τὸ ἐν τῷ κόσμῳ χρυσοῦν εἰς τὴν Βασιλεῖς εἶναι περιμάχητον· Ἄντοὶ κίματόντες τὴν γῆν, ἀπὸ τοῦ ἔχον χρυσοῦν· εἴτα κόνον τὴν Συναδελφείαν με, καὶ τὴν δίδωμι καὶ τὸ θυμίαμα. Οἱ δὲ Συναδελφοίμε, δὲν λέπωμεν καὶ λέγωμεν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὰ τέλη τῶν ἰδίων ἐπιθυμιῶν, ὅτι αὐτοὶ εἶναι ἐπὶ γῆς αἱ εἰκόνες τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος.

)(

Ἡμεῖς

Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ Λόγου
τοῦ Παπᾶ Νικολάου Χαριστηκίου.

γνωστό «Διεγερτικό» ἀπὸ τὸ ἔντυπο, καὶ δίδομε τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ ἄγνωστου «Διεγερτικοῦ» ἀπὸ τὸ χειρόγραφο XLIV τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Γ. Ζαβίρα, γιὰ νὰ συντομεύσομε τὴ μελέτη μας.

ΟΥΟΛΤΑΙΡΟΥ

τὸ

Διεγερτικὸν τῶν Βασιλέων

» Ἴδου ἄλλη μία ἀνόσιος καὶ δυσσεβεστάτη ἐπιβουλὴ, ἐπιχειρηθεῖσα εἰς τὰς ἡμέραςμας ἐν ὀνόματι Κυρίου. Ἐνώπιον τῆς εἰκόνης τῆς Θεομήτορος, ἐπάνω εἰς τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον ὁποῦ ἐκράτει εἰς χεῖρας του ἕνας Δομινικανός, ὤμωσαν οἱ Ἱερόσυλοι πατραλοῖαι νὰ ἀποκτείνωσι τὸν ἐπιεικέστερον καὶ συνετώτερον Βασιλέα, τῶν ὅσοι ποτὲ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Πολωνίας ἐκάθισαν· καί, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς, τὸ ἔφεραν καὶ εἰς ἔργον, καταπατήσαντες ὁμοῦ πάντα νόμον θεῖοντε καὶ ἀνθρώπινον. Ἐφριξεν ἡ Εὐρώπη ἐπὶ τῷ τοιοῦτῳ δολοφονήματι· αἱ κατ' ἐκείνου τοῦ Βασιλέως πληγαὶ κατέτρωσαν πᾶσαν καρδίαν. Ἀλλὰ ποία δύναμις ἀναδέχεται τοῦ τοσούτου ἀνοσιουργήματος τὴν ἐκδίκησιν; Μόνη ἡ μεγάλη Αὔτοκρατωρ τῶν Ῥώσων ἐπροθυμήθη νὰ διεκδικηθῇ τὰ δικαιώματα καὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Καίσαρος. Μόνη Ἀυτὴ μέχρι τῆς ὥρας ταύτης ἐφάνη, καθὼς τοῦ χριστιανισμοῦ, οὕτω καὶ τοῦ Θρόνου ἡ προστάτις καὶ ἐκδικήτρια.»

Βλέπονται ἀκόμι (ὦ αἰσχύνη πάντων τῶν χριστιανῶν!) ἀκόμι βλέπονται φρουραὶ Τουρκικαί, μέσα εἰς Πόλεις Πολονικὰς! καὶ ἂν ἔλειπαν τὰ θαυμαστά κατορθώματα τῶν Ῥωσικῶν στρατευμάτων, οἱ Ὀθωμανοὶ ἔμελλον τώρα νὰ διατρίβωσιν ἐν μέσῳ τῆς Βαρσαβίας.

Ὁ Αὔτοκρατωρ τῶν Ῥωμάνων, ὅς τις καὶ ἠξέυρει τὴν Ἱστορίαν, καὶ ἐγεννήθη διὰ νὰ κατορθώσῃ πράξεις ἐπαξίους τῆς Ἱστορίας, ἠξέυρει καὶ τοῦτο καλῶς, ὅτι αὐτοὶ οἱ Τούρκοι δις ἐπολιόρκησαν τὴν Βιένναν· καὶ ὅτι κατεσκλάβωσαν πλεόν παρά τριακοσίας χιλιάδας Ὀυγκρους.

Οἱ Τύρανοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ Βάρβαροι καὶ μαιφόννοι, ὁποῦ τόσον συχνὰ ἐκχέουσι τὸ αἷμα τῶν ἰδίων Βεζιρίων, καὶ ἔτι καὶ τῶν ἰδίων Ἀδελφῶν, μετέρχονται ἅπαντας τοὺς βασιλεῖς τῆς Ἐυρώπης, καθὼς τὸ παλαιὸν οἱ Ῥωμάνοι μετήρχοντο τοὺς μικροὺς Δυνάστας τῆς Καππαδοκίας, καὶ τῆς Ἰουδαίας. Αὐτοὶ ἀποβλέπουσι τοὺς ἐξ ἡμῶν Πρόσβεις, ὡσὰν τόσους Κονσούλους τῶν Πραγματευτῶν.

Ὁ Κύρις Πορτέρος, ὁ πρὸ τούτου χρηματίσας ἐν Κωνσταντινουπόλει Πληρεξούσιος Πρόσβυς, μᾶς διηγείται, ὅτι πᾶσα ἡ τῶν Πρόσβεων παρά τοῖς Τούρκοις ἀσφάλεια ὑφίσταται εἰς ἀδείας τινὰς καὶ ἐλευθερίας, χωρὶς ὅμως νὰ ἐχειρίζονται εἰς αὐτοὺς τὰ Κύρια καὶ Ἀυθεντικὰ πρωτότυπα, ἀλλ' ἀντίγραφά τινα, καθ' ἑαυτὰ ἄκυρα· καὶ πρὸς τοῦτοις, καὶ εἷς τινα

προνόμια ἐξ ἔθνους διωρισμένα, πλὴν καὶ ταῦτα διὰ παντὸς ἀντιλεγόμενα.

Ὁ αὐτὸς μᾶς λέγει, ὅτι ὁ Μέγας Βεζίρης Γεγὲν Ἀλὶ Πασσᾶς ἠθέλησεν, οὐ πρὸ πολλοῦ, νὰ περιορίσῃ πάντας τοὺς Πρέσβεις εἰς τὴν Νῆσον τὴν λεγομένην τῶν Πριγκίπων.

Ὅταν τις Πρέσβυς μέλλει νὰ τύχῃ παρὰ τοῦ Βεζιρίου ὑποδοχῆς τε καὶ ἀκροάσεως, ὁ αὐτὸς ὁ βάρβαρος, ἐπάνω ἐνὸς Σοφᾶ ἀνακείμενος, τὸν βάνει ἐμπροσθέντου καὶ κάθηται εἰς ἓνα χθαμαλὸν σκιμποδίσκον· λέγει αὐτῷ τέσσαρα λόγια· καὶ οὕτω τὸν ἀπολύει. Δύο θυρωροὶ τὸν ἀρπάζουν ὑπὸ τὰς μασχάλας, διὰ νὰ τὸν κάμουν νὰ γυροστρέφῃ, καὶ νὰ κεφαλοκλινή ἐνώπιον τοῦ Κυρίου αὐτῶν. Οἱ περισσώτεροι δοῦλοι τὸν διαχλευάζουσι, καὶ τὸν συρίττουσι. Τουλάχιστον δὲν ἐπέρασε πολὺς καιρὸς, ἂφ' οὗ τῆς τοιαύτης τελετῆς ὁ τύπος παρετηρεῖτο.

Ἄν ὁ Πρέσβυς μέλλει νὰ ἀξιοθῇ τῆς ἐνώπιον τοῦ Σουλτάνου, ἀνωφελοῦς Παραστάσεως, τὸν κάνουσιν καὶ ἀναμένει δύο ὥρας, καὶ πολλάκις ἔξω εἰς τὴν βροχὴν καὶ εἰς τὴν χιόνα, εἰς μίαν μικρὴν αὐλὴν τρίγωνον, ὑποκάτω ἐνὸς δένδρου, περὶ ὃ εὑρίσκεται ἓνα κάθισμα σανιδωτόν, παλαιὸν καὶ σεσαθρωμένον, ἐπάνω εἰς τὸ ὁποῖον ἔρχονται καὶ ἐξαπλώνονται οἱ μάγειροι τοῦ ὕψους αὐτοῦ. Τοιοῦτοτρόπως παραπέμπεται ἀπὸ ἐξουτελισμοῦ εἰς ἐξουτελισμόν, προσποιούμενος τάχα ὡς μὴ προσέχων, καὶ πληροφορῶν ἔπειτα τοὺς αὐτὸν ἐξαποστείλαντας, ὅτι ἡ ὑποδοχὴ ἐγίνε μετὰ πάσης τιμῆς.

Εἶναι γνωστὰ αἱ ὕβρεις, ὅσας οἱ τῆς Βενετίας Βαίλοι συχνάκις ὑπέμειναν. Ἡ Ἀυλὴ τῆς Φράντζας πρέπει νὰ μὴ ἐλησμόνησεν, ὅτι εἰς τὰς λαμπρὰς ἡμέρας Λοδοβίκου τοῦ ΙΔ'. ὁ Μέγας Βεζίρης Μεμετ Κοπρουλῆς, κατ' αὐτὴν τὴν ἔντευξιν, ἐν ἔτει 1658, ἔκαμε καὶ ἐγρονθοκόπησαν τὸν Κύριν *de la Haye-Vantelei*, υἱὸν τοῦ Πρέσβεος τῆς Φράντζας, Πρέσβυν ἤδη καὶ αὐτὸν χρηματίζοντα κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον· καί, τὸ περισσότερο, Μεσίτην ὄντα μεταξὺ τοῦ Κράτους τῶν Τούρκων, καὶ τῶν Ἑνετῶν. Ἐσύντριψαν εἰς τὸν Βασιλικὸν τοῦτον ἄνδρα, ἓνα δόντα, καὶ τὸν ἔχωσαν καὶ εἰς φυλακὴν. Καὶ διατὶ τάχα ἔπραξε πρὸς αὐτὸν ἡ Πόρτα τοιαύτας ἀπανθρωπίας, διατὶ αὐτὸς δὲν ἠθέλησε νὰ ἐξηγήσῃ μίαν Ἐπιστολήν, τὴν ὁποίαν διὰ Κίφρας ἔγραφε πρὸς ἓνα τινὰ Πρύτανιν, ἧτοι Προβλεπτήν Ἠγεμόνα τῶν Βενετῶν.

Πῶς μετέρχεται ἡ Πόρτα τοὺς Μινίστρον ἐνὸς Κράτους, καθ' οὗ κινεῖ πόλεμον; τὸ πρῶτον ἔργον αὐτῆς εἶναι, νὰ τοὺς καταφαλίσῃ εἰς ἓνα Δεσμωτήριον. Τοιοῦτοτρόπως ὁ Μουσταφᾶς ὁ νῦν βασιλεύων ἀπέκλεισε τὸν πληρεξούσιον τῆς Ῥωσσίας, καὶ τοὺς περὶ αὐτόν, εἰς τὸ Ἑπταπύργιον. Ἡ τοιαύτη ὕβρις, διὰ τοῦ προσώπου τοῦ εἰρημένου Μινίστρον, μεταβαίνει εἰς ἅπαντας τοὺς Δυναστεύοντας. Ἄλλ' ὁμως καλῶς τὴν ἐξειδικίησαν ὁ Κόμης Ῥωμανζόφ μὲ τὰς ἀλλεπαλλήλους νίκας. Οἱ Κόμητες Ὀρλόφιοι πλεύσαντες ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀρκτώας θαλάσσης, καὶ κατακαύσαντες τὸν Ὄθωμανικὸν στόλον πρὸ προσώπου σχεδὸν αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπό-

λεως. Καὶ οἱ Πρήκιπες Γαλίτζινοι καὶ Δολγορούκιοι, καὶ τόσοι ἄλλοι ἐπιφανέστατοι Στρατάρχαι, ἐξαρπάσαντες τέσσαρας μεγάλας Ἐπαρχίας ἀπὸ τὴν τῶν Ὀθωμανῶν Ἐπικράτειαν.

Τοσαῦτα ἐπισεσωρευμένα ἀριστεύματα κράζουσι μεγαλοφώνως εἰς τὸ ἐπίλοιπον τῆς Ἑυρώπης: Ἀκολουθεῖτε εἰς ἡμᾶς, καὶ ἡ Τυραννὶς τῶν Τούρκων ἐξωλοθρευθή!

Καὶ τῶ ὄντι, ἂν ἡ τῶν Ῥωμάνων Ἀυτοκρατορίσσα ΜΑΡΙΑ ΤΕΡΕΣΙΑ ἐσυγκατάνευε νὰ δανείσῃ τὰ στρατεύματάτης, εἰς τὸν ἀυτῆς ἄξιον υἱόν, τίς ἠδύνατο νὰ τὸν ἐμποδίσῃ, ἀπὸ τὸ νὰ κατακυριεύσῃ διὰ μόνης μιᾶς ἐκστρατείας ὅλην τὴν Βοσνίαν, καὶ ὅλην τὴν Βουλγαρίαν, ἐν ᾧ τὰ τροπαιοφόρα ὄπλα τῆς Ἀυτοκρατορίσεως Αἰκατερινῆς τῆς Β' ἤθελον προχωρήσουν ἕως εἰς αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν;

Ποσάκις ὁ Κόμης Μαρσίλιος, ὁποῦ τόσον ἐγνώριζε τὴν Τουρκικὴν Διοίκησιν, ποσάκις μᾶς εἶπεν, ὅτι εὐκόλον εἶναι νὰ καταδαφισθῇ ὁ μέγας οὗτος Κολοσσός, ὅς τις δὲν εἶναι δυνατός, εἰμὴ διὰ τὰς μεταξὺ ἡμῶν διχονοίας; Ἐπαναλαμβάνω τὸ αὐτὸ καὶ ἐγὼ μετ' ἐκείνων. Ἐδικόνμας εἶναι τὸ σφάλμα, ἂν ἡ Ἑυρώπη δὲν ἐκδικηθῇ.

Εἶναι φόβος, μήπως ὁ τῆς Ἀουστρίας οἶκος ὑπερδυναμωθῇ; μήπως ὁ τῶν Ῥωμάνων Ἀυτοκράτωρ κατακυριεύσῃ τὴν Ῥώμην; Προτιμότερον εἶναι λοιπὸν νὰ τὴν κατακυριεύσουν οἱ Τούρκοι; Αὐτοῦ ἐβάδιζεν ἐπὶ πολὺ ὁ ἐκείνων σκοπός; καὶ τὸν σκοπὸν τοῦτον δύνανται καμμίαν ἡμέραν νὰ τὸν ἐκπληρώσουν, ἂν ἀφειδοῦν τέως νὰ ἀναπνεύσουν, καὶ νὰ διορθώσουν τὰς ζημίας τὰς ὁποίας ἔπαθον.

Εἶναι ἔτι φοβερωτέρα ἡ Ῥωσσία; Ἄλλ' εἰς τὴν ἡ Δυναστεία αὕτη ἐπικινδυνωτέρα φαίνεται τῆς τῶν Τούρκων; Καὶ διατὶ φοβούμεθα τὰ μακρυνὰ καὶ μέλλοντα κακά, ὅταν ἠμποροῦμεν νὰ ἀποκρούσωμεν τὰ ἤδη ἐγγὺς καὶ παρόντα;

Τί; ἐδόθη ἡ Τοσκάνα εἰς ἓνα τῶν Ἀδελφῶν τοῦ Ἱμπεράτορος; ἡ Πάρμα εἰς ἓνα τῶν υἱῶν τοῦ Βασιλέως τῆς Ἰσπανίας; Ἀπεγυνώθη ὁ Πάπας τὸ Βενέβεντον, καὶ τὴν Ἀβενιῶνα, καὶ οὐδεὶς ἐγόγγυσε; καὶ τρόμος ἀκολουθεῖ, ἂν ἀποστερηθῇ τὰς ἐν τῇ Ἑυρώπῃ Ἐπικρατείας ὁ ἀδυσώπητος καὶ ἀδιάλλακτος ἐχθρὸς τῆς Ἑυρώπης; Ἀν ἀποτολμοῦν οἱ Βενετοὶ νὰ ἐπαναλάβουν τὴν Κρήτην; φοβοῦνται νὰ ἐπαναστρέψουν εἰς τὴν Ῥόδον οἱ Καββαλέριοι; φρίττει τὸ ἀνθρώπινον, ἂν ὁ Τούρκος ἀποδιωχθῇ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα;

Θέλει ἔλθει ἡμέρα, καθ' ἣν οἱ ἀπόγονοίμας νὰ μὴ δύνανται νὰ καταλάβουν, πῶς ἡμεῖς ἀφήσαμεν καὶ ἐπέρασε τοιαύτη εὐκαιρία, καὶ δὲν ἠθελήσαμεν ἐξ αὐτῆς νὰ ὠφεληθῶμεν! Καὶ ἂν ὁ περίφημος ἐκεῖνος Πιάσσης, Ἰωάννης ὁ Σοβιέσκης, ἐκεῖνος ὁ νικητὴς τῶν Ὀθωμανῶν, ἐπέστρεφεν εἰς τὸν Κόσμον, τὶ ἤθελεν ἄραγε εἰπῆ, βλέπων τοὺς ἑαυτοῦ Συμπατριώτας ἡνωμένους μετὰ τῶν Τούρκων, ἐναντίον τοῦ Διαδόχου αὐτοῦ;

Αἱ μωραὶ καὶ ἀνόητοι Σταυροφορίαι διήρκεσαν ἄλλοτε ὑπὲρ τὰ ἑκατὸν

ἔτη· καὶ τὴν σήμερον ἡ συνετὴ ἔνωσις δύο, ἢ τριῶν Βασιλέων εἶναι ἀδύνατος; Χιλιάδες χιλιάδων ἀνθρώπων ἔδραμον τότε, εἰς τὴν Συρίαν καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον, καὶ ἐχάθησαν· καὶ τώρα τρέμομεν νὰ ἀφήσωμεν νὰ πάρουν τὴν Κωνσταντινούπολιν; τώρα μάλιστα, ὅπου ἡ Αἴγυπτος εἰς ἡμᾶς ἀπλώνει τὴν χεῖρα; Καὶ ἡ δυστυχὴς αὕτη ραθυμία ὀνομάζεται πολιτικὴ! Ἡ ἀληθινὴ πολιτικὴ εἶναι, τὸ νὰ διωχθῆ, πρὸ παντὸς ἄλλου, ὁ κοινὸς τῶν πάντων ἐχθρὸς. Ὁ καιρὸς μετὰ τὰντα ἄς ἔχη τὴν φροντίδα νὰ σᾶς καθοπλίσῃ ἄλλους κατ' ἄλλων. Δὲν θέλει λείπει ὄχι ἡ ἀφορμὴ καὶ ἡ πρόφασις, ὑπ' ἄλλῶν ἔπειτα νὰ κατασφαγῆτε.

Χάριν τῶν ἐρευνητῶν, ποὺ θὰ ἤθελαν νὰ ἐντοπίσουν τὸ κείμενο τοῦ Βολταίρου, δημοσιεύουμε τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου Διεγερτικοῦ, ποὺ βρίσκεται καὶ στὰ δύο χειρόγραφα μὲ τὸν τίτλο, χειρ. XLIV: *Οὐλτέρου διεγερτικὸν τῶν βασιλέων* καὶ χειρ. XXIV: *Βολτέρου διεγερτικῶν τῶν βασιλέων*. Ἀρχή: *Ἐτοιμασθῆτε μὲ τὰ ἄρματα ὧ βασιλεῖς καὶ Ἀριστοκρατίαι χριστιανικαί, ὅπου διὰ τόσον καιρὸν ἐκατατρώγεσθε ἀναμεσονόσας---* (τὸ ἴδιο κείμενο εἶναι καὶ στό χειρ. XXIV: μὲ μόνην διαφορὰ, ἀντὶ «μὲ τὰ ἄρματα» ἔχομε στό χειρ. XXIV: «εἰς τὰ ἄρματα»). Τέλος: *αὕτη νὰ ὑποταχθῆ ὅλη ἡνωμένη εἰς τὸν πλέον σοφὸν καὶ συνετὸν βασιλέα αὐτὸς ἐκφωνεῖ διὰ στίχων λατινικῶν, ἀλλ' οἱ γραικοὶ δὲν ἐννοοῦσι, καὶ οἱ συμμαχοῦντες τῶν λεχῶν δὲν προσέχουσι.*

Τὸ πέμπτο φυλλάδιο ἔχει τὸν τίτλο: «Οὐολταίρου Ἐπιστολή. Πρὸς τὴν Ἀυτοκρατορίσαν τῶν Ῥώσων». (4ο, 6 σ., χωρὶς ἐξώφυλλο, ὁ τίτλος στὴ μέση τῆς 1ης σελίδας, στό ἐπάνω μέρος ὑπάρχει ἓνα τυπογραφικὸ στόλισμα· χωρὶς ἔνδειξη χρόνου καὶ τόπου ἐκτύπωσης).

Οἱ βιβλιογράφοι Legrand, Pernot, Λαδάς-Χατζηδημὸς καὶ Ἡλιὸς γνωρίζουν δύο μόνον ἀντίτυπα, ἓνα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη καὶ τὸ δεύτερο τῆς βιβλιοθήκης Pernot (τώρα: βιβλιοθήκη τοῦ Νεοελληνικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Σορβόνης). Ἔχομε νὰ προσθέσομε ἀκόμη δύο ἀντίτυπα, ποὺ βρίσκονται ὅπως ἀναφέραμε πιὸ πάνω, στό Βουκουρέστι καὶ στό Ἰάσι. Ὁ Ἡλιὸς γράφει ὅτι τὸ φυλλάδιο αὐτὸ ἔχει: «σ. 6 + 1 φύλλο λευκὸ»⁵³, στό ἀντίτυπο τοῦ Νεοελληνικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Σορβόνης, τὸ ὁποῖο εἶδε. Στὰ ἀντίτυπα τοῦ Βουκουρεστίου καὶ Ἰασίου δὲν ὑπάρχει τὸ λευκὸ φύλλο, καὶ ὑποθέτομε ὅτι τὸ πρόσθεσε ἀργότερα κάποιος καὶ δὲν ἔχει καμιὰ σημασίαν γιὰ τὸ βιβλιογράφο.

Ὁ τίτλος τοῦ ἔργου τοῦ Βολταίρου εἶναι ὁ ἀκόλουθος: «*Épître à*

53. Φ. Ἡλιό, *Προσθήκες*, ἔ.ἀ., σ. 303, ἀρ. 240.

l'impératrice de Russie Catherine II»⁵⁴. Ὁ βιβλιογράφος τοῦ Βολταίρου G. Bengesco⁵⁵, καθὼς καὶ ἡ Ἀρ. Καμαριανού⁵⁶, θεωροῦν ὅτι ὁ Βολταῖρος ἔγραψε «L'Épître» πρὸς τὴν Αἰκατερίνη στὶς 30 Ἀπριλίου 1771. Τὸ ἔργο αὐτὸ ὅμως γράφτηκε μερικὸς μῆνες νωρίτερα. Ὁ Βολταῖρος σ' ἓνα γράμμα τοῦ πρὸς τὴν αὐτοκρατορίσσα Αἰκατερίνη, μὲ ἡμερομηνία 30 Ἀπριλίου 1771, ἀναφέρει αὐτὸ τὸ ἔργο καὶ ἰδοὺ τί τῆς γράφει: «Madame, j'envoie à votre majesté impériale, selon ses ordres, l'Épître au roi de Danemarck. Il me paraît qu'elle ne vaut pas celle que j'ai adressée à l'héroïne du Nord. Il semble que j'ai proportionné mon peu de force à la grandeur du sujet; car, bien que le roi de Danemarck fasse aussi le bonheur de ses peuples; bien qu'il tire des coups de canon contre les pirates d'Alger, il n'a point humilié l'orgueil ottoman, il n'a point triomphé de Moustapha, il n'a pas encore joint le goût des lettres à la gloire des conquêtes»⁵⁷.

Ὁ τίτλος τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Βολταίρου πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Δανιμαρκίας εἶναι: «Épître au roi de Danemark, Christian VII, sur la liberté de la presse accordée dans tous ses Etats»⁵⁸. Ὁ Bengesco προσθέτει ὅτι ὁ Βολταῖρος ἔστειλε στὸ βασιλέα τὴν «Ἐπιστολή» στὶς 15 Ἰανουαρίου 1771, καὶ ἐπειδὴ, ὅπως γράφει ὁ Βολταῖρος, προηγήθηκε ἡ Ἐπιστολή του πρὸς τὴν Αἰκατερίνη, μποροῦμε νὰ ἀποφανθοῦμε ὅτι ἡ πρὸς τὴν Αἰκατερίνη Ἐπιστολή του γράφτηκε ὄχι στὶς 30 Ἀπριλίου, ἀλλὰ πρὶν ἀπὸ τὶς 15 Ἰανουαρίου 1771 καὶ πολὺ πιθανὸν στὸ τέλος τοῦ χρόνου 1770, καὶ δημοσιεύτηκε τὸ 1771.

Ὁ Βολταῖρος στὴν «Ἐπιστολή» του γράφει ὅτι μισεῖ τοὺς Τούρκους ποὺ δυναστεύουν τοὺς ὑπηκόους τους, καὶ θανατάνουν μεγάλους καὶ μικροὺς χωρὶς καμιὰ αἰτία, καὶ εὔχεται ὅπως ἡ «éléne d'Apollon, de Thémis et de Mars» δοξάσει πάλιν τὸ ὄνομα τῶν Ἀθηναίων⁵⁹.

54. Τὸ ἔργο περιλήφθηκε στὴ συλλογὴ *Épîtres, satires, contes, odes...*, ποὺ τυπώθηκε πρώτη φορὰ τὸ 1771· βλ. G. Bengesco, *ἔ. ἀ.*, τ. Α', σ. 246.

55. G. Bengesco, *ἔ. ἀ.*, σ. 246.

56. A. Camariano, *ἔ. ἀ.*, σ. 88.

57. *Oeuvres complètes de Voltaire... Correspondance avec les souverains*, τ. Β', Παρίσι 1828, σ. 547-548.

58. G. Bengesco, *ἔ. ἀ.*, τ. Α', σ. 245.

59. Ἀργότερα ὅμως ὁ Βολταῖρος δὲν ἦτανε εὐχαριστημένος μὲ τὴ δράση τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸν πρῶτο ρωσο-τουρκικὸ πόλεμο. Στὶς 6 Μαρτίου 1772 ἔγραψε στὴν αὐτοκρατορίσσα Αἰκατερίνη: «Mon autre chagrin, c'est que les Grecs soient indignes de la liberté qu'ils auraient retrouvée, s'ils avaient eu le courage de vous seconder. Je ne veux plus lire ni Sophocle, ni Homère, ni Démosthène. Je détesterais jusqu'à la religion grecque, si votre majesté impériale n'était pas à la tête de cette église», *Oeuvres complètes de Voltaire... Correspondance avec les souverains*. τ. Β', σ. 609.

Ὁ Φ. Ἡλίου ἀναδημοσιεύει ὀλόκληρη τὴν Ἐπιστολὴ πρὸς τὴν Αἰκατερίνη, ποὺ μετέφρασε στὰ ἑλληνικὰ ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης⁶⁰. Τὸ κείμενο εἶναι γραμμένο σὲ πολιτικούς ὁμοιοκαταληκτικούς στίχους.

Τὸ ἕκτο φυλλάδιο ἔχει τὸν τίτλο: «Ἰωάννου Πλοχώφ Βουλευτοῦ ἐν τῇ Ἡγεμονίᾳ τοῦ Χόλστεϊν περὶ τοῦ παρόντος πολέμου. Ποιημάτων». (4ο 8 σ., ἡ τελευταία λευκὴ· χωρὶς ἐξώφυλλο, ὁ τίτλος στὴ μέση τῆς 1ης σελίδας, ἀπάνω ἀπὸ τὸν τίτλο ἓνα τυπογραφικὸ κόσμημα. Δὲν ἀναγράφονται ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος τῆς ἐκδόσεως).

Ὁ Legrand καὶ ὁ Pernot δὲν γνωρίζουν ὅτι κάτω ἀπὸ τὸ ψευδώνυμο Ἰωάννης Πλοχώφ κρύβεται τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου Βολταίρου. Οὔτε ὁ Γ. Ζαβίρας τὸ ἤξερε, προσθέτει ὅμως ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι μεταφρασμένο στὰ ἑλληνικὰ⁶¹. Οἱ βιβλιογράφοι Λαδᾶς - Χατζηδημὸς θεωροῦν ὡς συγγραφέα τοῦ ἔργου «τὸν Πλοχώφ»⁶², μολοντί ἡ Ἄρ. Καμαριανοῦ ἀπέδειξε ὅτι τὸ ὄνομα Ἰωάννης Πλοχώφ εἶναι ἓνα ψευδώνυμο τοῦ Βολταίρου⁶³.

Ὁ γαλλικὸς τίτλος, ὅπως τὸν βρισκομε μέσα στὰ ἔργα τοῦ Βολταίρου, ἔχει ὡς ἐξῆς: «Traduction du poème de Jean Plokof, conseiller de Holstein sur les affaires présentes. 1770»⁶⁴. Ὁ γάλλος συγγραφέας ἔγραψε τὸ ἔργο του σὲ πεζὸ καὶ τὸ χῶρισε σὲ δώδεκα παραγράφους (I-XII). Ὁ Βολταίρος ἔστειλε τὸ ἔργο του στὴν Αἰκατερίνη Β', ἡ ὁποία τὸ διάβασε μὲ ἰδιαίτερη εὐχαρίστηση καὶ τῆς ἔκαμε μεγάλη ἐντύπωση, ὅπως βλέπομε ἀπὸ ἓνα γράμμα τῆς ποὺ ἔστειλε στὸ φίλο τῆς στίς 9 (20) Μαΐου 1770: «Ce poème m'a fait un plaisir infini. Il est aussi rempli de feu et d'imagination que pourrait l'être l'ouvrage d'un jeune homme; mais à la raison supérieure qui y règne, l'on voit bien qu'il y a déjà quelque temps que M. Plokof a quitté l'Université»⁶⁵.

Ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη οἱ βιβλιογράφοι γνωρίζουν, οἱ μὲν Λαδᾶς καὶ Χατζηδημὸς δύο ἀντίτυπα, τοῦ Pernot καὶ Χατζηδημὸς⁶⁶, ὁ δὲ Ἡλίου δύο ἀντίτυπα, τοῦ Γιάννη Βλαχογιάνη καὶ τοῦ Pernot· φαίνεται ὅτι δὲν εἶδε τὸ ἀντίτυπο τοῦ Χατζηδημὸς⁶⁷. Στὰ τρία γνωστὰ ἀντίτυπα πρέπει νὰ προσθέσωμε καὶ τὰ δύο τοῦ Βουκουρεστίου, γιὰ τὰ ὁποία ἔγινε λόγος πιὸ πάνω. Ἕνα ἀντίτυπο

60. Φ. Ἡλίου, *ἔ.δ.*, σ. 87.

61. Γ. Ζαβίρας, *ἔ.δ.*, σ. 297-298.

62. Λαδᾶς - Χατζηδημὸς, *ἔ.δ.*, σ. 207.

63. Α. Camariano, *ἔ.δ.*, σ. 83.

64. *Oeuvres complètes*, τ. 47, 1785, σ. 180.

65. G. Bengesco, *ἔ.δ.*, τ. Α', σ. 261-262· Α. Camariano, *ἔ.δ.*, σ. 87.

66. Λαδᾶς - Χατζηδημὸς, *ἔ.δ.*, σ. 210.

67. Ἡλίου, *ἔ.δ.*, σ. 300.

φαίνεται ότι γνώριζε ο Κ. Σάθας⁶⁸. Δεν μᾶς εἶναι γνωστὸ κανένα χειρόγραφο.

Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης μετέφρασε τὸ ἔργο τοῦ Βολταίρου σὲ πολιτικούς στίχους καὶ ἀπομακρύνθηκε πολὺ ἀπὸ τὸ γαλλικὸ πρωτότυπο, σεβάστηκε ὅμως τὸ χωρισμὸ τοῦ ἔργου σὲ δώδεκα μέρη, ἀπὸ τὸ 1-12. Δεν ξέρομε ἀκριβῶς, πότε εἶδε τὸ φῶς ἡ μετάφραση τοῦ Βούλγαρη. Ἡ Ἀρ. Καμαριανοῦ πιστεύει ὅτι τυπώθηκε γύρω στὰ 1772, οἱ δὲ Λαδᾶς καὶ Χατζηδηῆμος γύρω στὰ 1774· νομίζομε ὅτι ἡ Καμαριανοῦ εἶναι πιὸ κοντὰ στὴν πραγματικότητα.

Οἱ Λαδᾶς καὶ Χατζηδηῆμος δημοσιεύουν φωτογραφία τῆς πρώτης σελίδας τοῦ φυλλαδίου, καθὼς καὶ μερικὰ ἀποσπάσματα· ἐμεῖς θὰ δημοσιεύσουμε τὴν πρώτη παράγραφο, γιὰ νὰ δώσωμε στὸν ἐρευνητὴ τὴ δυνατότητα νὰ παραβάλλει τὰ δύο κείμενα καὶ νὰ δεῖ πόσο ἀπομακρύνθηκε ὁ Βούλγαρης ἀπὸ τὸ γαλλικὸ κείμενο.

I

*Aux armes, princes et républiques, chrétiens si long-temps acharnés les uns contre les autres pour des intétêts aussi faibles que mal entendus, aux armes contre les ennemis de l' Europe. Les usurpateurs du trône des Constantinins vous appellent eux-mêmes à leur ruine; ils vous crient en tombant sous le fer victorieux des Russes: Venez, achevez de nous exterminer*⁶⁹.

II

Ὡ Βασιλεῖς Χριστιανῶν, Πρίγκιπες καὶ Δυνάσται,
 Τί κατ' ἀλλήλων φέρεσθε; τρώγεσθε; πολεμᾶσθε;
 Δι' ὑποθέσεις εὐτελεῖς, ἀλόγως καὶ εἰς μάτην;
 Ἴδὸν πολέμου ἀφορμὴν ἔχειτ' εὐλογωτάτην.
 Δράμετε, ἀρματώθητε· ἐν διαφόροις τόποις,
 Σᾶς περιμένουν οἱ ἐχθροὶ Τύραννοι τῆς Ἑυρώπης.
 Τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὰ ἄγρια θηρία,
 Ἐκρυσαν ἤδη τὰς οὐράς κάτω εἰς τὰ μηρία.
 Ἄφ' οὗ τὰ κατὰπλήγωσεν ἡ Ῥωσικὴ ῥομφαία,
 Ἄπὸ ἐσᾶς νὰ πάθωσι τρέμον τὰ τελευταῖα.

Τὸ Ποιημάτιο τοῦ Βολταίρου μεταφράστηκε καὶ στὰ ρουμανικά. Στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας βρῖσκονται δύο ρουμα-

68. Κ. Σάθας, *ἔ. ἀ.*, σ. 571.

69. *Oeuvres complètes*, τ. 47, 1785, σ. 180.

νικῆς μεταφράσεις⁷⁰. Ἡ Ἄρ. Καμαριανοῦ, πού ἐξέτασε τὰ χειρόγραφα, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι οἱ ἀνώνυμοι ρουμάνοι μεταφραστὲς δὲν μεταχειρίστηκαν τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη, παρὰ τὸ γαλλικὸ πρωτότυπο, καὶ μετέφρασαν σὲ πεζό, ἀλλὰ οἱ μεταφράσεις τους δὲν εἶναι ἐπιτυχημένες⁷¹. Τὸ χγφ. 1408 ἔχει ἀμέσως μετὰ τὸν τίτλο τὴ χρονολογία: «Μάϊος 1772», ὥστε μποροῦμε νὰ συμπεράνωμε ὅτι ἡ ρουμάνικη μετάφραση ἔγινε ἢ ἀντιγράφηκε τὸ 1772.

Φθάσαμε στὸ ἔβδομο καὶ τελευταῖο ἔντυπο, πού περιέχει ὁ τόμος μας. Ὁ τίτλος του εἶναι: «Τὸ Ἱερὸν τῆς δόξης. Ποίημα ἱστορικὸν ἀφιερῶθὲν πρὸς τὴν ἱερὰν ἀυτοκρατορικὴν μεγαλειότητα Αἰκατερίνης τῆς τροπαιοῦχου ὀνόματι δευτέρας, ἱμπερατορίσσης τε καὶ αὐτοκρατορίσσης πασῶν Ῥωσσιῶν. Πετρούπολει 1772»⁷². (4ο, 32 σ., ἡ τελευταία λευκὴ ὀλόκληρη ἢ πρώτη σελίδα περιέχει τὸν τίτλο τοῦ βιβλίου, ἢ τρίτη καὶ ἡ τετάρτη περιέχουν τὴν ἀφιέρωση, στὴ μέση τῆς πέμπτης σελίδας βρίσκεται ὁ μικρὸς τίτλος: «Τὸ Ἱερὸν τῆς δόξης», ἐπάνω ἀπὸ τὸν ὁποῖο ὑπάρχει ἓνα τυπογραφικὸ στόλισμα καὶ κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο ἀρχίζει τὸ κείμενο τοῦ ἔργου, πού εἶναι γραμμένο σὲ στίχους ὁμοιοκατάληκτους.

Ὁ Legrand καταγράφει τὸ βιβλίον στὴν Bibliographie Hellénique du XVIII s. (τ. Β', σ. 162-163). Ἡ περιγραφή ἔγινε ἀπὸ ἓνα ἀντίτυπο τῆς βιβλιοθήκης Γιάννη Βλαχογιάννη. Εἶναι περιέργο γιατί ὁ Pernot δὲν τὸ πέρασε στὴ Bibliographie Ioniennne. Ὁ Παπαδόπουλος Βρετὸς, ὅπως ἀναφέραμε, εἶχε τὸ ἔργο αὐτὸ δεμένο μαζί μὲ δύο ἄλλα φυλλάδια⁷³, ὁ τόμος ὅμως αὐτὸς δὲν ὑπάρχει πιά στὴν Ἀθήνα. Εὐτυχῶς σώζονται δύο ἀντίτυπα στὸ Βουκουρέστι καὶ ἓνα στὸ Ἰάσι, ὅπως εἶδαμε πρὶν πάλιν. Ὁ Ζαβίρας δίνει μὲ ἀκρίβεια τὸν τίτλο καὶ τὸ σχῆμα τοῦ βιβλίου⁷⁴, πράγματα τὰ ὁποῖα μαρτυροῦν ὅτι τὸ εἶδε, ἀλλὰ δὲν ξέρομε ἂν τὸ εἶχε στὴ βιβλιοθήκη του, γιατί δὲν τὸ βρῖσκομε στὸν κατάλογό της, πού δημοσίευσε ὁ Ἀνδρέας Graff. Ὁ Κωνστ. Σάθας σημειώνει ὅτι στὸν Βούλγαρη ἀποδίδεται μετὰξὺ ἄλλων ἔργων καὶ τὸ «Ἱερὸν τῆς δόξης», χωρὶς καμιὰ ἄλλη βιβλιογραφικὴ πληροφορία⁷⁵.

70. Βλ. Ἀκαδημία Βουκουρεστίου: ρουμ. χγφ. 499, φ. 9 καὶ 1408, φ. 48.

71. A. Camariano, *ἔ.δ.*, σ. 137-139.

72. Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βόννης Philipp Strahl (*Das gelehrte Russland*, Λειψία 1828, σ. 452-453), δίνει τὸν ἀκόλουθο τίτλο στὰ γερμανικά: *Tempel des Ruhms, ein Gedicht von de la Tierza aus dem Französischen ins Neugriechische metrisch überzetzt*, St. Petersburg, 1772.

73. Α. Παπαδόπουλος Βρετὸς, *ἔ.δ.*, τ. Β', σ. 65.

74. Γ. Ζαβίρας, *ἔ.δ.*, σ. 297.

75. Κ. Σάθας, *ἔ.δ.*, σ. 571.

Ἡ ἀφιέρωση τοῦ συγγραφέα πρὸς τὴν «Τρισσέβαστη Αὐτοκράτορ» φέρει ἡμερομηνία: «Ἐν Βραουμφέλς ἐγγὺς Βέτζλαρ, 24 Νοεμβρίου 1771. Ε.Ν.», καὶ τὴν ὑπογραφή: «Ταπεινότατος, εὐπεθέστατος καὶ ὑποκλινέστατος δοῦλος Λοδοβίκος Φραγγίσκος δὲ λὰ Τιέρτζε, μέγας ὑπασπιστὴς ἐν τῇ αὐλῇ τῶν Πριγκίπων τοῦ Σόλμς». Δὲν γνωρίζομε ποιοὺς εἶναι ὁ συγγραφέας ποὺ κρύβεται κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ ψευδώνυμο. Ὁ Ζαβίρας γράφει ὅτι «ἀποδίδουσι τινὲς» αὐτὸ τὸ ἔργο στὸν Εὐγένιο Βούλγαρη. Οἱ μεταγενέστεροί του, Ἄνδρ. Παπαδόπουλος Βρετός⁷⁶, Κωνστ. Σάθας⁷⁷, καὶ Ε. Legrand⁷⁸ παραδέχονται, χωρὶς κανένα δισταγμὸ, ὅτι εἶναι ἔργο τοῦ Εὐγ. Βούλγαρη. Ὁ Philipp Strahl ὁμοίως εἶναι τῆς γνώμης ὅτι ὁ Τιέρτζε εἶναι ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου, ὁ δὲ Βούλγαρης ὁ μεταφραστὴς του⁷⁹. Ἡ Α. Καμαριανοῦ πιστεύει ὅτι ὁ Βούλγαρης δὲν ἔγραψε τὸ ἔργο, ἀλλὰ τὸ μετέφρασε ἀπὸ ἄγνωστο πρωτότυπο γαλλικό⁸⁰.

Ἐχομε δύο σπουδαῖα τεκμήρια, τὰ ὁποῖα μᾶς βοηθοῦν πολὺ γιὰ νὰ ἀποδείξωμε ὅτι δὲν εἶναι ὁ Βούλγαρης ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου. Τὸ ἓνα, ποὺ τὸ ἀναφέρει καὶ ἡ Α. Καμαριανοῦ, εἶναι ὅτι ὁ συγγραφέας, στὴν ἀφιέρωσή του, μνημονεύει: «φθάσας εἰς τὸ ἐξηκοστὸν τρίτον ἔτος τῆς ἡλικίας»... Ὅταν ὁμοῦ διαβάζομε τὴ μαρτυρία αὐτὴ δὲν μποροῦμε νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι τὸ ἔργο τὸ ἔγραψε ὁ Εὐγ. Βούλγαρης, γιὰτὶ γνωρίζομε ὅτι γεννήθηκε τὸ 1716 καὶ στὶς 24 Νοεμβρίου 1771, τὴν ἡμερομηνία τῆς ἀφιέρωσης, ἦταν μόλις 55 χρόνων καὶ δὲν εἶχε φθάσει ἀκόμη «τὸ ἐξηκοστὸν τρίτον ἔτος τῆς ἡλικίας». Ἐχομε καὶ δευτέρου τεκμήριον, ποὺ μᾶς βοηθεῖ ἐπίσης νὰ διαπιστώσωμε ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔγραψε ὁ Βούλγαρης τὸ ἔργο. Στὴν ἴδια ἀφιέρωση διαβάζομε καὶ τοῦτα: «χωρὶς νὰ ἐνοχλήσω πρότερον τὸ ἐμὸν πνεῦμα εἰς τὴν ποιητικὴν--- ἐνεπνεύσθην τοῦτο τὸ ποίημα τὸ ἱστορικόν». Ὁ Βούλγαρης δὲν μποροῦσε νὰ γράψει μιὰ τέτοια λεπτομέρεια, ποὺ δὲν ἀνταποκρινόταν στὴν πραγματικότητα. Ὁ Βούλγαρης εἶχε ἤδη μεταφράσει σὲ στίχους τὸ ἔργο τοῦ Βολταίρου «Ὁ Μένων», τὸ ὁποῖο δημοσίευσε στὸ τέλος τοῦ βιβλίου «Βοσπορομαχία», ποὺ τυπώθηκε τὸ 1776, στὴ Λειψία⁸¹.

76. Ἄ. Παπαδόπουλος Βρετός, *ἔ.δ.*, σ. 64-65.

77. Κ. Σάθας, *ἔ.δ.*, σ. 571.

78. Ε. Legrand, *ἔ.δ.*, τ. Β', σ. 163.

79. Philipp Strahl, *ἔ.δ.*, σ. 452-453.

80. Α. Camaritano, *ἔ.δ.*, σ. 94.

81. Nestor Camaritano, *Primele încercări literare ale lui C. Negruzzi, si prototipurile lor grecesti* [Οἱ πρῶτες φιλολογικὲς ἐπιδόσεις τοῦ C. Negruzzi καὶ τὰ ἑλληνικὰ πρότυπά τους], Βουκουρέστι 1935, σ. 14-19.

Ἡ ὑπόθεση λοιπόν, τοῦ Ζαβίρα καὶ τῶν ἄλλων βιβλιογράφων, ὅτι τὸ ἔργο «Ἱερὸν τῆς δόξης» τὸ ἔγραψε ὁ Εὐγ. Βούλγαρης, εἶναι ὀλωσ-
διόλου ἀβάσιμη καὶ πρέπει νὰ τὴν ἐγκαταλείψουμε. Ποιὸς ὅμως εἶναι
ὁ συγγραφέας τοῦ φυλλαδίου; Εἶναι ἄραγε ὁ Τιέρτζε ὅπως γράφει ὁ
γερμανὸς καθηγητῆς Strahl; Δὲν τὸ πιστεύομε.

Ἡ ἔρευνα στράφηκε σὲ δύο γνωστὰ πρόσωπα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς,
τὸν Ἀντόνιο Μυτιληναῖο, ποῦ ἦταν τὸ 1771 μεταφραστῆς «τοῦ τῶν
ἔξωθεν ὑποθέσεων Βασιλικῆς Συνεδρίου», καὶ στὸν Ἀντόνιο Γκίκα,
ποῦ ἔγραψε τὴν «Ἱκετηρία», ὅπως εἶδαμε πρὸ πάντων.

Ὁ Ἀντόνιος Μυτιληναῖος Παλλαδοκλῆς δημοσίευσε τέσσερα
φυλλάδια μὲ ἑλληνικοὺς στίχους⁸²: τὰ τρία τελευταῖα περιέχουν ὠδὲς
πρὸς τοὺς ρώσους στρατηγούς Ἀλ. Ὀρλώβ, Νικ. Πάνην καὶ Συμ. Να-
ρίσκιη. Ἀφοῦ ὁ Μυτιληναῖος ἦταν μεταφραστῆς στὸ Βασιλικὸ Συνέ-
δριο «τῶν ἔξωθεν ὑποθέσεων», βέβαια θὰ πέρασαν ἀπὸ τὰ χέρια του
πολλὰ ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὸν πρῶτο ρωσο-τουρκικὸ πόλεμο καὶ θὰ
ἦταν σὲ θέση νὰ παρουσιάσει καὶ νὰ περιγράψει στὸ φυλλάδιο «Τὸ
Ἱερὸν τῆς δόξης» τὰ πολεμικὰ συμβάντα. Δὲν ἔχομε ὅμως καὶ ἄλλα
στοιχεῖα, γι' αὐτὸ θὰ ἀναφέρομε καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀντόνη Γκίκα.

Ἴσως ὁ Ἀντ. Γκίκας μεταχειρίστηκε τὸ ψευδώνυμο «Λουδοβίκος
Φραγγίσκος δὲ λὰ Τιέρτζα, μέγας ὑπασπιστῆς ἐν τῇ αὐλῇ τῶν πριγκί-
πων τοῦ Σόλμς». Ἐνας στρατιωτικὸς, ὅπως ἦταν ὁ Ἀντ. Γκίκας, ποῦ
πολέμησε στὸ ρωσικὸ στρατό, μποροῦσε νὰ γράφει ὅτι ἦταν ὑπασπι-
στής, ὅχι ὅμως καὶ ἓνας κληρικὸς σὰν τὸ Βούλγαρη. Ἄν ἀληθινὰ ὁ
Γκίκας εἶναι ὁ συγγραφέας, θὰ βεβαιωθοῦμε μόνον τότε ὅταν θὰ μά-
θομε τί ἡλικία εἶχε στὰ 1771. Ὅσο γιὰ τοὺς στίχους ποῦ δημοσίευσε
μαζὶ μὲ ἄλλους στὸ βιβλίον «Componimenti poetici di vari autori in lode
di Caterina II augustissima imperatrice di tutte le Rusie» (1771)⁸³, ὁ
Legrand μᾶς πληροφορεῖ ὅτι σὲ 28 σελίδες δημοσίευσαν στίχους ἐν
ὄλῳ 14 πρόσωπα καὶ ἴσως, προσθέτομε ἐμεῖς, οἱ στίχοι τοῦ Γκίκα νὰ
ἦταν λίγοι, πιθανὸν ἓνα μόνον ποίημα⁸⁴, καὶ ὁ Γκίκας θὰ μποροῦσε
νὰ τὸ ἀγνοήσει, γιὰτι ἀλλιῶς δὲν ξέρομε πῶς νὰ συμβιβάσωμε τὸ
«χωρὶς νὰ ἐνασχολήσω πρότερον τὸ ἐμὸν πνεῦμα εἰς τὴν ποιητικὴν»,
ὅπως διαβάζομε στὸν πρόλογο.

Μερικοὶ στίχοι ποῦ βρίσκονται στὸ τέλος τοῦ φυλλαδίου σχετίζο-
νται μὲ τὸ συγγραφέα καὶ ἀξίζει νὰ τοὺς θέσομε στὴ διάθεση τῶν ἐρευ-
νητῶν:

82. E. Legrand, *ἔ. ἀ.*, τ. Β', σ. 144, 146, 147, 148.

83. *ἀτ.*, σ. 137.

84. Τὸ ἀναφέρει ὁ Κ. Ἄμαντος, στὴ μελέτη του *Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν
Τουρκοκρατίαν*, ποῦ μνημονεῖ ὁ Π. Κανελλόπουλος (*ἔ. ἀ.*, σ. 909).

- Ὁ ἥρωας, ἐν ῥιπῇ, εἰς ἐμὲ τρέπει
 τοὺς ὀφθαλμοὺς Του, καὶ ἀφ' οὗ μὲ βλέπει·
 » Σὲ (λέγει) ἄνθρωπε, ἐγὼ νομίζω,
 » (Ἄν δὲν λανθάνωμαι) πῶς σὲ γνωρίζω.
 » Τοὺς χαρακτῆρας ὅπου εἶχες νέος,
 » Οἱ χρόνοι δὲν τοὺς ἥλλαξαν τελείως·
 » Ὅχι... δὲν ἀπατῶμαι... δὲν φοβοῦμαι...
 » Τὸν Σχαφιρώφ, καὶ σέ, σὰς ἐνθυμοῦμαι.
 » Καὶ τίνας, μεταξύσας, ὁμιλίας.
 » Λοιπὸν ἐφύλαξας, ἕως τὰ τέλη,
 » Τὴν πρὸς τοὺς Ῥώσους κλίσιν; καὶ σὲ μέλει,
 » Ν' ἀκούης τὰς ἐκβάσεις τῆς Ῥωσσίας,
 » Τὰς εὐτυχεῖς, μετὰ χαρᾶς γνησίας; (σ. 31).

Ἀπὸ τοὺς στίχους αὐτοὺς φαίνεται καθαρά ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου ἦταν φίλος τοῦ Σαφιρώφ, ἀλλὰ δὲν ἦταν Ῥώσος τὴν καταγωγή καὶ οὔτε νέος τὴν ἡλικία.

Τὰ πολεμικὰ συμβάντα τοῦ φυλλαδίου ἀναφέρονται στὶς μάχες ποὺ ἔδωσαν οἱ Ῥῶσοι στὸ Δούναβη, στὸ Αἰγαῖο καὶ στὴν Κριμέα. Ἴδου μερικὰ ἀποσπάσματα σχετικὰ μὲ τὴ συνεργασία τῶν Ῥώσων μὲ τοὺς Ἕλληνας:

- » Ὁ Ῥώσος, καὶ ὁ Ἕλληνας ἠνωμένοι,
 » Εἰς τὸν Μωρέαν κάνουν καὶ ἐμβαίνει,
 » Τρίμηνος ταραχῇ, φρίκη δειλίας,
 » Εἰς τὰς ἐκεῖ τῶν Τούρκων φαιλίας.
 » Ὅταν ὁ Ὀρλωβ κρίνει νὰ ἀλλάξῃ
 » Τρόπον, καὶ τὸν Σουλτᾶν ἄλλοῦ νὰ δράξῃ.
 » Πλέει λοιπὸν εὐθὺς εἰς τὸ Αἰγαῖον,
 » Καὶ τοὺς Ὀθωμανοὺς ἀγριεῖ, πλέων.
 » Πολλοὺς κατακτοπᾷ, πολλοὺς σκλαβώνει,
 » Πολλοὺς εἰς τὰ νερὰ καταποντώνει.
 » Αἱ Νῆσοι τρέμουσι, καὶ προσκηνοῦσι,
 » Καὶ οἱ Βυζάντιοι λιμοκτονοῦσι.
 » Τέως ὁ Καπιτὰν Πασσᾶς προβαίνει,
 » Ἐξω τοῦ Ἑλλησπόντου, μὰ δὲν μένει.
 » Μόλις ἡ Ναυτικὴ μάχη ἀρχίζει,
 » Τὰς πρῶρας εἰς φυγὴν, εὐθὺς γυρίζει.
 » Ὅμως ἀνωφελῶς, καὶ τὰ ἰστία
 » Μεταχειρίζεται, καὶ τὰ κωπία.
 » Οἱ Καραβοπρηστῆρες Ῥῶσοι, ὅλον,
 » Τοῦ Τούρκου καταφλέγουσι, τὸν στόλον,

- » Ένας μηχανικός πολέμου Μήστορ,
- » Τῆς συμφορᾶς τῆς Πόρτας ὁ κωλύτωρ,
- » Πρὸς ὥραν γίνεται, καὶ ἀναβάλλει.
- » Αὐτῆς τὸν ὄλεθρον, ἐν ὥρᾳ ἄλλη.
- » Καὶ ὁ στενὸς διάπλους, μὲ μυρίων,
- » Στόματα, βομβαρδῶν ἀφετηρίων,
- » Τοῦ ἔργου προξενεῖ ἀργοπορίαν,
- » Εἰς ἄλλην ἀφορμὴν, καὶ εὐκαιρίαν (σ. 16-17).

Ὁ συγγραφέας ἐπανερχεται πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἔργου στὴ συνεργασία τοῦ ρωσικοῦ στόλου μὲ τοὺς Ἕλληνας καὶ γράφει:

- » Μὲ τὸν περίφημον, Βασιλεῦ, στόλον,
- » Ὅς τις ἐξέπληξε τὸν κόσμον ὄλον,
- » Ἡ Πόρτα, μέγα μέρος τῆς φροντίδος,
- » Ἐκεῖθεν, ἔστρεψε, τῆς Προποντίδος.
- » Καὶ εἰς τὰ σπλάχνατης καθετροήθη,
- » Καὶ τὰς δασμοφορὰς καθυστερήθη.
- » Ὅσας ἐσύναψεν εἰς τὸ Αἰγαῖον,
- » Ἀπὸ τὰ πλήθη τῶν ἐκεῖ Ῥωμαίων.
- » Ἄν δὲν ἐξέκλινε τὸ Γραικῶν γένος,
- » Ἀπὸ τὸ παλαιὸν πνεῦμα, καὶ μένος,
- » Ἠλπίζετο, ἐκ τούτου τῆς φιλίας,
- » Πολὺς καρπός, μεγάλης ὠφελείας.
- » Ἀλλὰ μετὰ τὴν τόσην τυραννίδα,
- » Πόσην νὰ ἔχητις, πρέπει, ἐλπίδα;
- » Αἰμίμου τὸ φρούριον Ὀρλωβ ὁ Κόμης,
- » Τὸ κατεβίασε, πολέμου νόμοις.
- » Τοὺς ὄρους ἔταξε, κατὰ συνθήκην
- » Ὀμήρου δέχεται, μετὰ τὴν νίκην.
- » Πλὴν Τούρκων παμπληθῆ, ἐξαίφνης, Στίφη,
- » Πέραθεν καθορμοῦν, μὲ πολλὰ Σκύφη,
- » Μεθ' ὧν συνάπτονται, καὶ οἱ τοῦ τόπου,
- » Διὰ βαρβαρικοῦ ἀπίστου τρόπου.
- » Αἱ πρότεροι συμβάσεις ματαιοῦνται,
- » Καὶ καταλύονται, καὶ ἀναιροῦνται.
- » Τί οἱ Γραικοὶ νὰ κάμουν; ἀποροῦσι·
- » Οἱ Ῥῶσσοι, ὡς ὀλίγοι, ἐκχωροῦσι.
- » Καὶ μὲ παραμικρὸν ζημίας βάρος,
- » Τοὺς ὑποδέχεται νῆσος ἡ Πάρος.
- » Τρέμουν οἱ Ὀμηροὶ πλὴν τρομαλέοι
- » Ἐυρίσκουν, παρ' ἐλπίδα, τὰ ἐλέη,

- » Ὑπὲρ αὐτῶν λαλεῖ ἡ ἀθωότης,
- » Κάμπτεται ἡ τοῦ Ὀρλωβ γενναιότης.
- » Καὶ ὁ Γραικὸς πληρώνει μὲ τὸ αἷμα,
- » Τὸ τοῦ Ὀθωμανοῦ βάρβαρον πνεῦμα·
- » Μῆλος, Τῆνος, καὶ Νάξος προσκυνοῦσι,
- » Τὸ Ῥώσσω, Ναυτικὸν ἐνδυναμοῦσι·
- » Καὶ νῦν ὁ νικητῆς, ὅπου ὑπάγει,
- » Ἀργυρίατε, καὶ τροφᾶς συνάγει.
- » Γραικοί, καὶ Ἀλβανοί, ὁμοῦ καὶ Ῥούσσοι,
- » Στράτευμα ἔν εἰς Πάρον συγκροτοῦσι·
- » Καὶ εἰς Ἑλλάσποντον, ἐμποδισμένους,
- » Δὲν ἠμπορεῖ νὰ πλεύσῃ, οὐδ' ὁ ξένος,
- » Ἐὰν ὁ Ῥώσσος πρὶν δὲν ἐξετάσῃ,
- » Δὲν συγχωρεῖται πλοῖον νὰ περάσῃ·
- » Ὡστε οἱ Ῥώσσοι θαλασσοκρατοῦντες,
- » Φόρτους τοὺς Τουρκικοὺς, λείαν ποιοῦντες,
- » Πλοῦτον ἀφήρπασαν ἐκ τῶν βαρβάρων,
- » Μηλλιονίων πλέον, ἢ τεσσάρων (σ. 28-30).

Ἐνα πρόβλημα ποὺ συνδέεται στενὰ μὲ τὰ φυλλάδια εἶναι τὸ τυπογραφικό. Θέλομε νὰ δώσομε μερικὰ ἀποδεικτικά στοιχεῖα ὅτι καὶ τὰ ἑπτὰ φυλλάδια, μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχοληθήκαμε παραπάνω, τυπώθηκαν στὴν Πετρούπολη, ποὺ ἦταν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἡ πρωτεύουσα τῆς Ρωσίας, καὶ κανένα ἀπ' αὐτὰ δὲν εἶδε τὸ φῶς στὴ Λειψία ἢ στὴ Βιέννη, ὅπως γράφουν ὁ Ζαβίρας καὶ ὁ Legrand.

Τὸ φυλλάδιο «Τὸ Ἱερὸν τῆς δόξης», ποὺ ἀναγράφει τὸν τόπο καὶ τὸ χρόνο τῆς ἐκδόσης: Πετρούπολη 1772, θὰ μᾶς βοηθήσει πολὺ νὰ ὀρίσομε τὸν τόπο τῆς ἐκδόσης καὶ τῶν ἄλλων ἑξὶ φυλλαδίων. Τὰ τεκμήριά μας σχετίζονται μὲ τοὺς τυπογραφικοὺς χαρακτήρες, τὸ τυπογραφικὸ χαρτί καὶ τὶς βινιέτες, ποὺ τὰ στολίζουν.

Μιὰ ἀπλὴ σύγκριση ποὺ κάναμε στοὺς τυπογραφικοὺς χαρακτήρες μᾶς φανερᾶνει ὅτι ὁ τυπογράφος μεταχειρίστηκε καὶ στὰ ἑπτὰ φυλλάδια τοὺς ἴδιους χαρακτήρες, ποὺ εἶχε μεταχειριστεῖ στὸ ἔντυπο «Τὸ Ἱερὸν τῆς δόξης», πρᾶγμα τὸ ὁποῖο θεωροῦμε ἕνα πολὺ σπουδαῖο τεκμήριο.

Ἐνα ἄλλο ἰδιαίτερα ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο, ποὺ συναντοῦμε καὶ στὰ ἑπτὰ φυλλάδια, εἶναι ὅτι ὁ τυπογράφος τοποθέτησε σὲ πολλοὺς διφθόγγους τὰ πνεύματα καὶ τοὺς τόνους στὸ πρῶτο φωνῆεν. Ἴδου μερικὰ δείγματα, παρμένα ἀπὸ τὰ ἑπτὰ φυλλάδια:

Τὸ Ἱερὸν τῆς δόξης: Ἐυσέβεια, ἐτυχία (σ. 6), αὐτή (σ. 7), νὰ ἔυρη (σ. 8), ἠυξήσας (σ. 11), ἄυξουσι (σ. 13).

Στοχασμοί: αὐται (σ. 1), αὐτοὺς (σ. 2), Ἑυρώπην, αἷτια (σ. 3).

Ίκετηρία: Ἑυρώπην, (σ. 1), αὐτῶν (σ. 4), πάσουν, δείχνει, λα-
τρέα (σ. 5).

Λόγος τοῦ Παπᾶ Νικολάου: αὐτοὶ (σ. 1), τᾶυτα (σ. 2), Ἑυαγγέλια,
εἰς Ἰοῦθ (σ. 3).

Οὐολταίρου τὸ Διεγερτικόν: Ἑυαγγέλιον, Ἑυρώπη (σ. 1), Ὀυγ-
κρους, Ἀυθεντικά, ἀυλήν (σ. 2).

Οὐολταίρου Ἐπιστολή: πάυεις, φᾶυσιν (σ. 1), οὐδέ, ἔυλογον, ἐνουῶ-
χον, ἐυγνωμοσύνη (σ. 2).

Ἰωάννου Πλοχῶφ: Ἑυρώπης, οὐράς, (σ. 1), Ἐιν' εἰς, ἔυκολα (σ.
2) κ.λπ.

Καὶ στὰ ἐπτὰ φυλλάδια συναντοῦμε πολλές φορές τὶς ἀντωνυμίες:
μου, σου, του, της, μας κλπ. ἐνωμένες μὲ τὰ οὐσιαστικά:

Τὸ Ἰερὸν τῆς δόξης: τῶν ὀφθαλμῶνμου (σ. 6), τοῦ Θρόνουτου (σ.
7), τὴν Μοναρχίανμου, τὸν τρόποντους, τὸν ζήλοντης (σ. 8).

Στοχασμοί: θεμέλιату (σ. 4), οἱ ἐχθροίμας (σ. 3), ἡ παλιάμας (σ.
11).

Ίκετηρία: τὴν θρησκευίαντου (σ. 4), τὰς ψυχάσμας (σ. 4), τὴν ψυ-
χήντου (σ. 8).

Λόγος τοῦ παπᾶ Νικολάου: τὴν κεφαλὴνμου, ἡ καλήμας, τῶν δικαιο-
μάτωνμας.

Οὐολταίρου τὸ Διεγερτικόν: τὰς ἡμέρασμας, Ἐδικόνμας (σ. 1), οἱ
ἀπόγονοίμας (σ. 4).

Οὐολταίρου Ἐπιστολή: τὸν μέγαντου, τὸ αἷμαμου, τὸν Βεζίρηντου
(σ. 2).

Ἰωάννου Πλοχῶφ, Ποιημάτων: οἱ λογισμοίτου (σ. 2), τὴν ρίζαντου,
ρύστημου (σ. 3).

Ὁ Legrand σ' ἓνα σημείωμά του, ποὺ βρῆκε ὁ Φ. Ἡλιοῦ στοὺς
φακέλλους τῶν Προσθηκῶν στὴν Bibliographie Hellénique, γράφει γιὰ
τὰ φυλλάδια «Ίκετηρία», «Πλοχῶφ», καὶ «Οὐολταίρου Ἐπιστολή»:
«Ces trois pièces sont imprimées avec les mêmes caractères, ceux de la
maison Breitkopf de Leipzig. Voy. par exemple le Θέατρον πολιτικόν,
et même l'Εἰσήγησις πολιτικὴ de Catherine II (livre que Zaviras dit
imprimé à Saint Pétersbourg, ce qui n'est pas impossible). Les vignettes
finales dans les Ίκετηρία et l'Εἰσήγησις sont identiques. Mais il ne
faut pas tirer de ces ressemblances des conclusions par trop absolues; car
il peut se faire que quelque imprimeur russe se soit procuré des caractères
chez Breitkopf»⁸⁵. Ὁ Ἡλιοῦ δημοσίευσε τὸ σημείωμα αὐτὸ τοῦ Le-
grand χωρὶς καμία παρατήρηση ἢ συμπλήρωση. Ἐμεῖς δὲν μπορούμε

85. Φ. Ἡλιοῦ, ἔ.δ., σ. 307.

να παραδεχτούμε όλα όσα γράφει ο Legrand. Έχουμε να παρατηρήσουμε ότι εξετάσαμε και συγκρίναμε το «Θέατρον Πολιτικόν» (Λειψία 1785) με τα φυλλάδια που αναφέρει ο Legrand και δὲν συμφωνούμε ότι «ces trois pièces sont imprimées avec les mêmes caractères, ceux de la maison Breitkopf». Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὑπάρχουν ὁμοιότητες στοὺς τυπογραφικούς χαρακτήρες, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ διαφορές, τὶς ὁποῖες πρέπει νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψιν. Μάλιστα τὶς διαφορὲς αὐτὲς τὶς συναντούμε καὶ σὲ ἄλλα ἔντυπα τῆς Πετρούπολης. Δὲν ἔχομε παρὰ νὰ ρίξομε μιὰ ματιὰ στὴν «Εἰσήγησι» πού δημοσίευσε ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης στὴν Πετρούπολη τὸ 1770, μαζί με τὸ ρωσικὸ κείμενο, καὶ θὰ βεβαιωθοῦμε ἀμέσως ὅτι καὶ τὰ ἑπτὰ φυλλάδια τυπώθηκαν στὴν Πετρούπολη καὶ δὲν ἔχουν καμία σχέση με τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Breitkopf τῆς Λειψίας. Ἄλλωστε ἔχομε καὶ ἄλλα τεκμήρια πού δυναμώνουν ἀρκετὰ τὴ γνώμη μας. Ἄς σταματήσουμε στὸ χαρτί, με τὸ ὁποῖο τυπώθηκαν καὶ τὰ ἑπτὰ φυλλάδια. Ἡ ποιότητά του εἶναι ἡ ἴδια, με τὴ διαφορὰ ὅτι σὲ μερικὲς σελίδες εἶναι ἄσπρο, καὶ σὲ ἄλλες λίγο κιτρινωπὸ. «Τὸ Ἱερὸν τῆς Δόξης» ἔχει τὶς σελίδες 1-8 καὶ 17-24 σὲ ἄσπρο χαρτί, καὶ τὶς σ. 9-16, 25-31 σὲ κιτρινωπὸ. Τὸ φυλλάδιο «Στοχασμοὶ» ἔχει τὶς σ. 1-32 σὲ ἄσπρο χαρτί καὶ τὶς σ. 33-40 σὲ κιτρινωπὸ. Τὰ φυλλάδια «Ἰκετηρία», «Λόγος τοῦ Παπᾶ Νικολάου», «Οὐολταίρου τὸ Διεγερτικόν» καὶ «Οὐολταίρου Ἐπιστολή», εἶναι τυπωμένα μόνο σὲ ἄσπρο χαρτί, ἐνῶ τὸ φυλλάδιο «Ἰωάννου Πλοχῶφ Ποιημάτων» μόνον σὲ κιτρινωπὸ χαρτί.

Τρίτο τεκμήριο εἶναι οἱ βινιέτες. Ἐκεῖνες πού βρίσκονται στὸ «Ἱερὸν τῆς Δόξης», σ. 5 καὶ 31, ὑπάρχουν, ἡ πρώτη στὴ σ. 1 τοῦ φυλλαδίου «Ἰωάννου Πλοχῶφ», καὶ ἡ δευτέρα στὴ σ. 40 τοῦ φυλλαδίου «Στοχασμοὶ». Κατόπιν, τὴ βινιέτα πού συναντᾶμε στὸν τίτλο τοῦ ἔντυπου «Στοχασμοὶ» τὴ βρίσκομε καὶ στὸν τίτλο τοῦ φυλλαδίου «Λόγος τοῦ παπᾶ Νικολάου». Θέλομε νὰ μνημονεύσουμε ὅτι καὶ ὁ Legrand παρατήρησε ὅτι οἱ βινιέτες ἀπὸ τὴν «Ἰκετηρία» καὶ τὴν «Εἰσήγησι» εἶναι ὁλόιδιες, ἀλλὰ προσθέτει ὅτι «il ne faut pas tirer de ces ressemblances de conclusions par trop absolues». Πιστεύομε ὅμως ὅτι ἂν εἶχε ὑπ' ὄψιν του καὶ τὰ ἄλλα τεκμήρια πού ἀναφέραμε, τότε δὲν θὰ εἶχε τὴν παραμικρὴ ἀμφιβολία.

Θέλομε νὰ προσθέσουμε ἀκόμα ἓνα τυπογραφικὸ τεκμήριο: τὰ φυλλάδια 3, 4, 6, καὶ 7 ἔχουν τοὺς ἀριθμοὺς τῶν σελίδων στὴ μέση τῆς σελίδας πλαισιωμένους με τὸ ἴδιο τυπογραφικὸ στόλισμα.

Ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα νομίζομε ὅτι μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνομε ὅτι καὶ τὰ ἑπτὰ φυλλάδια τυπώθηκαν, χωρὶς καμιά ἀμφιβολία, στὴν Πετρούπολη καὶ γι' αὐτὸ δὲν μποροῦμε νὰ δεχθοῦμε τὴ γνώμη τοῦ Ζαβίρα ὅτι οἱ «Στοχασμοὶ» τυπώθηκαν στὴ Λειψία, ἢ δὲ «Ἰκετη-

ρία» στη Βιέννη, στο τυπογραφείο του Baumeister, το οποίο, όπως γνωρίζουμε, μόλις το 1775 άρχισε να τυπώνει ελληνικά βιβλία⁸⁶, και ούτε τη γνώμη του Legrand ότι ή «Ίκετηρία», «Πλοχῶφ», και «Οὐολτέρου Ἐπιστολή» δημοσιεύτηκαν στο τυπογραφείο του Breitkopf, στη Λειψία.

Με τις βιβλιογραφικές μας συμπληρώσεις ἐλπίζομε ὅτι ξεδιαλύνουμε μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀβάσιμες πληροφορίες πὺν κυκλοφόρησαν ἔως τώρα γιὰ τὰ ἑπτὰ σπανιότατα ἑλληνικὰ φυλλάδια πὺν εἶδαν τὸ φῶς στὴν Πετρούπολη, κατὰ τὸν πρῶτο ρωσο-τουρκικὸ πόλεμο.

Βουκουρέστι

Νέστορ Καμαριανός

86. E. Legrand, *ἔ.δ.*, τ. Β', σ. 203.